

MRÓZ

Wstęp. Eksplicacja: Nazwy i derywaty. Rodzaje. Kompleksy i kolekcje. Opozycje i gradacja. Władza nad mrozem. Wygląd i właściwości. Czynności i stany. Działania sprawcze i skutki. Rozmówca. Sprowadzanie mrozów. Czas. Ochrona przed mrozami: działania praktyczne, magiczne. Co się robi w czasie mrozu. Przepowiednie: dotyczące nadejścia mrozu; z obecności mrozu: pogodowe, gospodarskie, zdrowotne. Wróżby. Ekwiwalencje i symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Przysłowia. Przepowiednie. Kolędy i pastorałki. Powinszowania noworoczne i przemowy kołędników. Pieśni wielkopostne. Oracje wielkanocne. Pieśni i przyśpiewki weselne. Kołysanki. Pieśni i przyśpiewki miłosne i zalotne. Pieśni dziadowskie. Pieśni sieroce. Pieśni rodzinne. Przyśpiewki żartobliwe. Ballady. Bajki i baśnie. Podania. Opowieści. Pisana poezja chłopska. **Bibliografia.**

W polszczyźnie ogólnej i w polskiej kulturze ludowej mróz, czyli niska temperatura powietrza, jest wiązany z zimą, śniegiem i lodem. W tekstach bajek przedstawia się go jako starca z białą lub siwą brodą, prowadzącego spór o pierwszeństwo z Wiatrem i Słońcem. Jako istota żywa nagradza (pasierbicę, ubogą kobietę) i karze (córkę macochy, chciwą gospodynię). W polskiej frazeologii mówi się o nim jak o kowalu, który *skuwa* rzeki lodem, a w zagadkach jak o budowniczym, który w ciągu nocy jest w stanie postawić most na rzece.

Działania mrozu traktowane są ambiwalentnie: mróz dokucza ludziom, *kąsa*, *szczypie*, mrozi drzewa owocowe i zboża, ale też oczyszcza wszystko i zapewnia zdrowie, sprawia, że zboże staje się suche i zdatne do mielenia. By uchronić się przed negatywnymi skutkami zimna i mrozu – wykonywano zarówno zabiegi o charakterze praktycznym (*gacenie* domów, obsypywanie śniegiem roślin w ogródku, podkuwanie koni, noszenie ciepłych ubrań), jak też magicznym: na pola wnoszono słomę, która w Wigilię była w domu zakładana za obrazy, obwiązywano powrótłami ze słomy i siana wigilijnego drzewa owocowe; wieszano na drzewach owocowych naczynia z wodą święconą. Aby *mróz kark złamał* (zelał) w myśli rachowano siedmiu, dziewięciu lub dwunastu łysych mężczyzn. Na terenie wschodniej Polski znane były również praktyki rytualnego zapraszania mrozu na wieczerzę wigilijną – wierzono, że jeśli nie przyjdzie w tym specjalnym czasie, nie wystąpi też i później w ciągu roku.

Surowe mrozy przepowiadano z wyglądu otaczającego świata: zjawisk atmosferycznych, światła niebieskich, roślin, zachowań zwierząt i ptaków. Z kolei z obecności mrozu w określonym dniu roku wnioskowano o stanie pogody i urodzaju w przyszłości. W planie symbolicznym mróz kojarzony jest z brakiem życia w przyrodzie, przeciwnościami losu i z brakiem uczuć. W zagadkach – gatunku przechowującym najbardziej archaiczny obraz świata – mróz bywa przedstawiany jako duże, silne, siwe zwierzę (wół, byk, *kobylica*).

W tradycji biblijnej mróz był wiązany z oddechem Boga: *Mróz dany z tchnienia bōżego i lodem ścięta powierzchnia wody* Hi 37:10 i wiatrem północnym: *Z komory południa*

wychodzi huragan, a od wiatrów północnych mróz Hi 37:9. Kojarzony bywa z nocą, przeciwstawiany gorącu dnia: *Bywało to, że we dnie trapiło mię gorąco, a mróz w nocy, tak, że odchadzał sen mój od oczu moich*. Rdz 31:40; *Przetoż tak mówi Pan o Joakimie, królu Judzkim: Nie będzie miał, ktoby siedział na stolicy Dawidowej, a trup jego wyrzucony będzie na gorącość we dnie, a na mróz w nocy* Jr 36:30, i upałowi: *Będą zatem istniały, jak długo trwać będzie ziemia: siew i żniwo, mróz i upał, lato i zima, dzień i noc* Rdz 8: 22.

W kulturze słowiańskiej mróz to istota mityczna, uosabiająca zimowe chłody Żajw Ukr 377, Bel Mif 305, kojarzona ze śniegiem, zawieją i lodem – o wyglądzie siwego starca Bel Mif 305, z białą brodą, ubranego w futro Slav Tol 3/302, łysego, z czerwonymi wargami i czerwonym nosem, obwieszzonego sopłami lodu, odzianego w śniegową odzież i buty z lodu Hnat Nar 154, starca niskiego wzrostu, biegającego po polach Mif Tok 2/176, Slav Mif 267, Slav Tol 3/303 i mrozącego wszystko swoim oddechem Żajw Ukr 377. Zgodnie z wyobrażeniami, utrwalo-nymi w zagadkach i frazeologii mróz to kowal, który skuwa wodę żelaznymi okowami lub heros siłą równy Samsonowi, kładący mosty na rzekach bez topora Afan Poet 1/584, Mif Tok 1/176. W bajkach rosyjskich pojawia się też obraz *Studeneca [Lodu]* lub *Moroza-Treskuna [Mrozu-Trzaskającego]* Afan Poet 1/318, Slav Mif 267, którego oddech lub rozpuszczenie włosów wzmaga zimno Afan Poet 2/708. *Treskun*, w pewnych wariantach tekstów przyjmuje imię *Perduna*, gdyż *pierdzi* i *bǫdzi*, czego efektem są lodowe sople Afan Poet 2/755.

Personifikacja mrozu w tradycji wschodniosłowiańskiej skutkuje rytualnym zapraszaniem go (na Polesiu wraz z całą rodziną Slav Tol 3/302) na wieczerzę wigilijną Mosz Atl z. 3 mapa nr 8, Afan Poet 1/319, Slav Mif 325, Slav Tol 3/302, Hnat Nar 155, Mif Tok 2/176, Vinogradova, Tolstaja 1993, 1995, rzadziej też w Wielką Niedzielę Afan Poet 1/319, Mif Tok 2/176, karmieniem go kutią lub kisielom, by nie mroził sadów, zbóż i innych ozimin Afan Poet 1/109, Żajw Ukr 377, Bel Mif 305, cieląt, jagniąt, gęsi i kurcząt Hnat Nar 155: *Moroz! Moroz! Prichodi kisel' est'. Moroz! Moroz! Ne bej naš oves!* Slav Mif 267; *Moroz-moroz, idi kut'ju est', a letom ne bywaj, a to budem tebja pugoj seč; Moroz, Moroz Vasil'evič, chodi kut'i est', a letom ne bywaj – cepom golovu prolomlju, metloj oči vyseku* Slav Mif 325. Antropomorfizacja w formułach werbalnych wyraża się w stosowaniu wobec niego zwrotów adresatywnych (*Mróz, Mróz; Mrozie, Mrozie*), w używaniu otczestwa (*Moroz Vasil'evič*) oraz w nazywaniu go *panem* czy *Dziadkiem Mrozem* Slav Tol 3/302, Slav Mif 325.

W bajkach wschodnio- i zachodniosłowiańskich *Mróz* to istota żywa, która spiera się ze *Słońcem* i *Wiatrem* o pierwszeństwo Afan Poet 1/313, Mif Tok 2/176; ubrany jak pan obdarza futrem kobietę, która go chwali i zamraża inną, która go przeklina Hnat Nar 154.

Według wierzeń rosyjskich mrozy przylatują od *żelaznych gór*, tzn. zimnych chmur (*góra* = chmura, *żelazna* = okowana mrozem) Afan Poet 1/584. Wierzono, że aby przerwać działanie mrozu należy w myśli policzyć dwunastu znajomych łysych mężczyzn – zapewne zgodnie z przekonaniem, że mróz ma zwyczaj osiadania na głowach łysych Slav Tol 3/302. Brak mrozu tłumaczony był jego kłótnią ze św. Onufrym, w wyniku której uderzony siekierą w głowę *Mróz* ucierpiał i leżał aż do dnia Spasa (6 VIII). Dlatego wedle wierzeń w czasie od Onufrego (12 VI) do Spasa (6 VIII) nie bywa mrozów Hnat Nar 154, Slav Tol 3/302.

* * *

≡ Na oznaczenie dotkliwego zimna i spadku temperatury powietrza, kiedy zamarza rosa lub mgła pokrywa szklistą powłoką ziemię, drzewa, okna itp., w języku polskim używana jest nazwa *mróz* powsz. *mrozek, mrozik* to określenia M. słabego, a *mrozica, mrozisko* – silnego (zob. rodzaje). Synonimem mrozu w gwara-rach kaszubskich jest *żerc* Sych SGKasz 6/314 (por. kasz. *żerac* 'żreć, pożerać', *dożerac* 'dokuczać' BorPop SEK 5/321). Nazwami bliskoznacznymi względem mrozu jako niskiej

temperatury są: **ziąb**, **zimnica**, **lodownia** PSWP Zgół 22/87, a **mrozu** jako zamrożonej wilgoci, mgły, rosy → **szron**, **szadz**, **zamróż** PSWP Zgół 22/87. Na Kaszubach w odniesieniu do M. stosowana bywa nazwa własna **Mrozewski/pan Mrozewski** Sych SGKasz 3/128, co jest echem traktowania go jako istoty żywej, por. fraz. *Mrozewski je ju tu* ‘nastał mróz’, *Mrozewski pojechał na wojnę* ‘mróz zelżał’, *Mrozewski wrócił z wojny* ‘nastał mróz’ za Sych SGKasz 3/128.

Silny związek M. z zimą (zob. kompleksy i kolekcje) utrwalaony został w nazwie **mróz** w znaczeniu ‘zima, czas mroźny’ Karł SJP 2/1061, a odczucia ludzi oddają derywaty: **mroźny** ‘bardzo zimny, przejmujący mrozem’; **mrozić** ‘przenikać, przejmować mrozem; ziębić, chłodzić; ścinać mrozem’, ‘zamrażać’, metaf. też: ‘pozbawiać kogoś pewności siebie, pozbawiać kogoś dobrego humoru, napawać lękiem’.

Srebrzystą i siwą barwę (zob. wygląd i właściwości) M. utrwalaają nazwy maści koni i krów: **mroz** ‘koń siwy’, **mrózk**, **mrożeń** ‘wół siwawy, mrozowaty, opleśniały’ Karł SGP 3/193, **mrozak**, **mroziak** ‘o koniu maści siwej lub ciemnej z siwymi włoskami’ SOWM 4/193; **mroziaty** ‘o maści konia’ SOWM 4/193, 194, Biel Kasz 2/289; **mroziasty** ‘mający na sierści czarnej, brunatnej lub czerwonej rozsiane siwe włosy’ SJP Dor 4/884; **mroziana** ‘nazwa krowy od koloru i sierści’ K 73 Krak 1/14; **mrozowa**, **mrozula** ‘o krowie’ ZWAK 1890/27. Podobną motywację ma **mróz** jako nazwa ‘rośliny ozdobnej, rabatowej, o pięknych srebrzystych liściach pokrytych delikatnym meshkiem, doskonale wytrzymującej niskie temperatury’ PSWP Zgół 22/87. Na efekty działania M. wskazują znaczenia derywatów: **zamróż** Sych SGKasz 6/181, **mrozica** ‘szron, szadz’, ‘przymrozek’, ‘duży mróz’ SOWM 4/193. Skutki działania utrwalają też wyrazy typu: **odmrożenia**, **odmrozić**, **mrozobicie** (jak **gradobicie**) ‘zniszczenie zasiewów spowodowane przez mróz’ SJP Dor oraz **gołomróż** ‘gołoledź’ Ziemia 1910/535. Ochronie bydła przed M. w górach służyła **mroźnica** ‘zagroda dla bydła w halach, zrobiona z całych nieobciosanych smreków’ Ziemia 1910/522.

Informację o wykorzystaniu niskiej temperatury niosą derywaty: **mroźonka** ‘artykuły spożywcze (głównie owoce i warzywa) utrwalone przez zamrożenie i przechowywane w niskiej temperaturze’; **mroźnia/mroźnia** (jak **chłodnia**) ‘pomieszczenie o bardzo niskiej temperaturze, w którym przechowuje się artykuły spożywcze w celu zabezpieczenia ich od zepsucia’; **mroźarka** ‘długa, płaska, o klinowatym kształcie forma, w której zamraża się mięso’; **zamrażarka** ‘urządzenie służące do zamrażania produktów’, **zamrażalnia** ‘pomieszczenie chłodnicze umożliwiające zamrażanie produktów’, **zamrażalnik** ‘część lodówki o temperaturze, w której zamraża woda’.

Generalnie negatywny stosunek do M. jako zjawiska pogody znajduje echo w znaczeniach słów typu **omraza** ‘obrzydłość, nienawiść’ Brüc SE 346, **obmierzły** ‘taki, który budzi obrzydzenie, wstręt, razi swoją brzydotą, wywołuje niechęć’ PSWP Zgół oraz **mierzić** ‘wzbudzać wstręt, odrazę, obrzydzenie, niechęć’, wywodzonych od psł. **mřziti* ‘ziębić, mrozić’, **mřžeti* ‘marznąć, ziębnać’ Bor SE 325.

⇓ Rodzaje M. wyróżniane bywają głównie ze względu na jego intensywność, siłę. M. wielki, silny, siarczysty M. to: **mrozisko** SOWM 4/193, **mrozica** Stef SłW 85, SOWM 4/193, **mroźszcze** Sych SGKasz 3/128, **stary mróz** Sych SGKasz 3/127;

skretnik Sych SGKasz 5/31 (od *skřęc* ‘dokuczać, zrzędzić’ BorPop SEK 298); **strzeleni** Sych SGKasz 7/303, **krzykwica, krzykwota** Sych SGKasz 2/271, **skrzypiawica** Sych SGKasz 7/289, **skrzykwia** ‘tęgi mróz z iskrzącym się śniegiem’ Sych SGKasz 5/62 – zapewne od **kričati*, **krikati* ‘krzyczeć’ BorPop SGK 3/100, **trzaskący** ‘o mrozie: silny, duży, siarczysty’ MSGP 299, **trzaskący** ‘mróz taki, że drzewa i gonty z wielkiego zimna trzaskają, pękają’ Karł SGP 5/429. O M. niewielkim, lekkim mówi się powszechnie: **mrozek, mrozik**, →**przymrozek**, sporadycznie też **przymroź, przymrozie** Karł SJP 5/327.

Ze względu na wygląd i właściwości wyróżniany bywa **mróz biały** ‘szron, sadz, przymrozek’ Karł SJP 2/1061 (też **biały mróz** Sych SGKasz 3/127, Sych SKoc 2/133), **gęsi** M. ‘szadz’ JP 1924/84, **siwy mróz** lub **mokry mróz** ‘szron’ Sych SKoc 2/134, →szron.

Związek z innymi zjawiskami atmosferycznymi eksponowany jest w nazwach: **suchy mróz** ‘gdy wiatr wieje i nie ma śniegu’ Sych SGKasz 3/127, (w Tatrach zwany też **wyroskiem** Ziemia 1910/535), **sędzielina** ‘suchy mróz’, **sryz** ‘mokry mróz’ MAGP z. 1 mapa nr 45; M. **śrunowaty** ‘taki, przy którym jest szron’ Szym SDom 7/1000, M. **flisowaty** ‘szronisty’ Szym SDom 2/201. **Pierwsze mrozy** kojarzone są zwykle z M. słabszymi, a **drugie** i **kolejne** z silniejszymi. **Goły mróz** to ‘mróz w czasie, gdy na polach nie ma śniegu’ Sych SGKasz 3/127, Sych SKoc 2/134, a **mrozëuszniak** to ‘mróz idący od północy, mrozący dotkliwie uszy’ Sych SGKasz 3/127.

✚ M. tworzy stały zespół z zimą 32, 41, 43B, 46, 84, zimą 77 oraz zjawiskami atmosferycznymi, które są z nimi związane: z →łodem 69 (por. w konstatacji pogodowej *Barbara mrozi, Mikołaj lód zwozi*. Bich Przep 169), i →śniegiem 37, 81, 84, por. przysł. *Nowy śnieg, nowy mróz* NKPP śnieg 6 oraz zagadkę, wedle której odchodem M. jest śnieg 3B. Z innymi elementami pogody towarzyszy śmierci osieroczonego dziecka, współczuje mu i jest jednym z żałobników: *siwy mroziak ścina główkę dziecka*, *Pan Jezus bierze duszę, zimny wiatr – sieroty żałuje, biały śnieżek – ubiera w sukienkę do białej trumienki* 56. Związek M. z zimą poświadczają takie komplekсы, jak: M. i sanie (presuponowany w żartobliwej pieśni: *Pani, moja pani, pożycz mi sani: Pożycz ci wozu, jak nie będzie mrozu* Święt Nadr 290) oraz M. i łyżwy – jak w przysł. *Łyżwiarz na mróz, jak lichwiarz na procent*. NKPP łyżwiarz.

W pieśniach wielkopostnych M. i inne składniki kosmosu – obłoki, chmury dżdżyste, pioruny, błyskawice, wiatry, grady, śniegi – płaczą nad grobem Chrystusa 35.

W bajkach M. jako istota żywa ma rodzinę: matkę mieszkającą w borze 71A i braci, którymi są deszcz i wiatr 71B. M., deszcz i wiatr są małżonkami trzech córek 71C; M., wiatr i deszcz – trzej szwagrowie – wskrzeszają chłopca ZWAK 1881/225. W bajce o macosze i pasierbicy (pani i służącej) M. mieszka w chacie w borze razem z wiatrem, miesiącem, słońcem i gwiazdami 68.

↔ M. pozostaje w opozycji z →ogniem (i ciepłem) 69; →gorącem, por. w przysł. *Gorąco czy mróz, zawsze Bogu służ*. NKPP Bóg 196. M. i zima jako czas martwoty i braku życia w przyrodzie są przeciwstawiane zieleni i wiosnie: *Po mrozącej ziemi, wiosna się zieleni, me czucie jednakie nigdy się nie zmieni* Lom Śląsk 415. M. i →mgła jako zjawiska pogodowe nieprzyjemne, traktowane jako nieszczęścia i przeciwności losu, pozostają w opozycji względem słońka 58.

W bajce silniejszy od M. i słońca jest →wiatr 67, który jeśli wieje lub nie, wzmaga lub osłabia ich dokuczliwość dla człowieka.

♣ Władzę nad M., podobnie jak nad innymi zjawiskami atmosferycznymi przypisuje się bezpośrednio B o g u. To on decyduje o pogodzie i urodzajach 54Bb. W bajce nagradza ubogiego brata, który chwali M., deszcz, wiatr i słońce jako dary boskie, a karze bogatego, który te dary przeklina 70A. P a n J e z u s nagradza biedną kobietę, która akceptuje M., a karze bogatą, która M. złorzeczy 70B. W przysłowiu M. bywa karą, jaką Bóg zsyła łgarzom 9. W pieśni dziadowskiej prośby o ratunek od głodu i M. zanoszone są do M a t k i B o s k i e j Bart PANLub 3/662. W podaniu Bóg spuszcza M. na Francuzów LL 1961/4-6/110.

W bajkach ludowych wodę w lód zamrażają *pląnetniki* Krz PBL nr 4061. Wedle wierzeń znad Pilicy, wpływ na M. ma również *czarownica* i dlatego, gdy panowały M. należało, „spotkawszy czarownicę wyrażać zadowolenie z tak ładnej pogody, gdyż wiedźma widząc radość rozmówcy rezygnowała ze swych niecných praktyk” Bar Pil 102.

Na Pomorzu wierzone w związek M. ze świętymi: Bonifacym, Serwacym i Pankracym – mówiono na nich *święci mrozów*, *królowie lodów* lub *źli biskupi*, bo sprowadzają M. na żyta i pola Stel Pom 159; por. przysł. *Serwacy, Pankracy, Bonifacy – każdy swoim zimnem raczy* NKPP Pankracy, Serwacy, Bonifacy św. 13.

⊗ ○ M. przypisywane są barwy *białe* 62, *siwe* 49 i *sine* 84. *Biały mróz wychodzi na okna. Siwy mróz pokrył trawę* USJP Dub 2/940.

W bajkach M. to *siwy* 68a, *stary*, *niski*, *pogarbiony człowiek*, *z długą białą brodą* 68b, podob. ZWAK 1887/3, Cisz Sławk 153, Sobr Tek 4/94-95. W opowieści cieszyńskiej M. to mężczyzna, który ma czapkę naciągniętą na połowę głowy – jeśli naciągnie ją na uszy, to wszystko pomarźnie Kad Ciesz 246. Zgodnie z wierzeniami ludowymi M. i wiatr jako postacie ludzkie widzi pies ZWAK 1887/3, Cisz Sławk 153.

W potocznej frazeologii M. przedstawiany jest jako *k o w a l*, który *skuwa rzeki lodem* (powsz.). Zgodnie z animistycznym obrazem istot atmosferycznych, utrwalonym w najstarszych gatunkach folkloru (zagadkach, przysłowiach), M. portretowany jest jako zwierzę, które *kąsa*, choć nie ma zębów 3A, ma *kark* (por. przysł. *Gromnica skręci kark mrozom i wilkom*. NKPP Matka Boska Gromniczna 8). Wedle opowieści wierzeniowych starych Kaszubów M. to *sin y* byk z długimi rogami, uwiązany na grubym powrozie gdzieś w głębokiej Rusi, któremu co pewien czas udaje się urywać powróż i zbiec (por. *mróz urwał powróż*) – z jego pyska wieje *zib* (ziąb, chłód), ścinający jeziora i strumienie, lepi świece (sople) z kropli kapiących z dachu. Wszyscy przed bykiem uciekają do chat, by nie przebił ich rogami, a zimnym ozorem nie lizał *po gębie i gołych rękach* Sych SGKasz 3/127.

W zagadkach M. jest kojarzony z siwym *zwierzęciem*: *wółem*, *byczkiem*, *kobylicą* 1, 2. W zag. *mróz* to znak siwych włosów 7, por. też fraz. (komuś) *mróz usiadł na włosach* 85.

Zróznicowane są określenia odnoszące się do wielkości i stopnia *d z i a ł a n i a* M.: M. bywa *duży* TN Chrzachów 1978, *wielki* 62, *tęgi* 62, *krzepki* SOWM 4/194; *okrutny* Jaz Spis 312, *srog i* 30a, c, 31Ad, e, *straszny* Nyr Kar 164, *rzadziej walny* TN Dąbrówka 1966; jak rzecz – bywa *lekk i* USJP Dub 2/940 lub *ciężki* 30b, 31Ai, j, 53d, LL 1964/1-2/79, a jak ciecz –

gęsty, por. w przysł. *Nie pomoże rzadka szata na gęsty mróz*. NKPP szata 9. W kołędach na *srogim, ciężkim, wielkim* M. leży, drży, ziębnie, 31A, podob. 31Ag, cierpi 31Ai *Dzieciątko*. W wierszu chłopskiego poety M. *sroży się nad stajenką* 80, *srożeje* ‘wzmaga się’ 31Ai.

Siła M. oddawana jest wyrażeniami porównawczymi typu: *mróz jak wielkie nieszczęście* NKPP mróz 8, *jak sto diabłów* NKPP mróz 7, *jak niedźwiedź* NKPP mróz 5, *jak powróż* NKPP mróz 6, Pis Wyl 110. Siła M. bywa też mierzona jego wpływem na otaczającą człowieka rzeczywistość: M. taki, *że aż szyndzioly strzylajóm* NKPP mróz 10, *co jaż kotę bleczą* NKPP mróz 15, *aż ptaki z góry spadają, aż kamienie pękają, aż błota trzeszczą, aż lód pęka* Sych SGKasz 3/126, *aż płoty pękają* Sych SKoc 2/133, *aż jeziora pękają* Sych SGKasz 2/100, *aż morze trzeszczy* Sych SGKasz 3/126, taki, *że pieszo można pójść do Szwedów ‘o możliwości zamarnięcia Bałtyku’* Sych SGKasz 5/310; por. też żartobliwą opowieść o tak wielkim mrozie, że morze zamarzło i Szwedzi zaprzęgli konie i ukradli dach z kościoła w Żarnowcu Sych SGKasz 5/310–311. Siła M. bywa mitologizowana, kojarzona z przeszłością i wielką zimą: *To bęł taki mróz, że jaż gwiazdę z nieba padałé* NKPP mróz 14, *że płoty trzeszczały* Hajd Nie 220, były tak wielkie, *że ptaki w powietrzu marzły* Hajd Nie 258.

M. traktowany jest jako przeszkoda w wykonywaniu pewnych działań. Jednakże nawet najsilniejszy M. nie jest w stanie przeszkodzić miłości: mimo najmęższego M. chłopiec jedzie do dziewczyny 48.

■ M. jak istota żywa *idzie, nadchodzi*, w zag. *podskakuje* 3B, *włazi wysoko* lub *schodzi nisko, choć nie ma nóg* 3B; *łapie, chwytą, bierze* powsz.; M. *pakuje się, wali jak byk* Sych SKoc 2/133; *Mrozewski wrócił z wojny ‘nastał mróz’* Sych SGKasz 3/128. Człowiekowi M. po ciele *chodzi po skórze, przechodzi po plecach* (fraz.).

M. *pada* Cisz Krak 264, *siedzi* np. *na szybkach* 86, *trzym a, trzaska po sadach* 78.

O ustępowaniu działania M. mówi się: M. *zelżał, puszcza* (por. przysł. *Puścił mróz na dworze, już sie wół z kolei (koleiny) napić może*. NKPP mróz 13), *łga ‘puszcza’* Ziemia 1910/535, *ustępuje* Nec Pur 74, *pęka* Nec Pur 39, *folguje* Bąk Kramsk 75; *gdy zelżeje, kapie z dachu* Bąk Kramsk 75; por. też kasz. o M. *mitczec ‘mięknać, zelżeć, popuścić’* Sych SGKasz 3/168 oraz *Mrozewski pojechał na wojnę ‘mróz zelżał’* Sych SGKasz 3/128. Na Kociewiu o M., który ustępuje, mówiono: *dostaje po rogach, łamie sobie kark*, co jest echem animistycznego postrzegania zjawisk atmosferycznych Sych SKoc 2/133.

□ ■ Działania sprawcze M. oddają wyrażenia *mróz mrozi* 67, *wysadza kamienie na wierzch* LL 1964/4–6/90, Etnl 1989 Biłg 136, *sk u w a rzeki lodem; barwi na biało smreki* 74, *maluje kwiaty i liście na szybach* powsz.; *ściska ugory* 74, *kruszy twardą siwicę [rodzaj ziemi]* Lud 1963/533; *ściska chaty* 84.

W zag. *pije wodę* 1, sprawia, że ona *zamarza* 6; *rozsadza* naczynia, stąd uprząsłowione ostrzeżenie: *Nie zostawiej wody w garcu, bo ci go mróz rozsadzi*. NKPP woda 62. W zagadce jest jak cieśla, który w ciągu nocy jest w stanie zbudować most przez rzekę 4. Mimo że mrozi wodę, lekki M. nie szkodzi rybom – *Choć od mrozē wszystko skrzepło, rybkom w wodzie jednak cepto*. NKPP ryba 7; ale – zgodnie z innym przysłowiem – *Ostre mrozy psują ryby, bo zdychają bez ochyby*. NKPP ryba 59.

Z obawy przed M. ptaki ulatują do ciepłych krajów, por. w zag. *Cóż to za klucz, który wzbija się pod chmury? Drzwi otworzyć ni może i ucieka przed mrozem* (Ptaki w odlocie) LL 1957/3/36.

M. niszczy urodzaje 54Bb, mrozi rośliny, np. *drzewa owocowe* 54Ba, *tatarkę* 69, *kartofle* LL 1962/4–6/86–87, nie szkodzi jedynie pokrzywom: *Pokrzywom mróz nie szkodzi* NKPP pokrzywa 9 – choć też według innego przysł. *By nie mróz na złe pokrzywy, byłby ten chwast zawsze żywy* NKPP pokrzywa 1. W pieśni – *mrozi ziółka* 62, Bart PANLub 1/427, *kwiatki* K 12 Poz 77–78. Podobnie w powinszowaniach noworocznych 33.

M. *o k u c z a* ludziom, bo *kąsa*, choć nie ma zębów 3A; *szczypie policzki i nosy* Kot Las 107, *w pięty, w uszy* Sych SGK 3/126; *nogi ścisną* ZWAK 1890/84, *powoduje odmrożenia* powsz.; *wyciska z oczu łzy* 32. Skutki działań M. oddają derywaty typu *mrozobicie* ‘zniszczenie zasiewów spowodowane przez mróz’, *gołomróz* ‘gołoledź’ oraz *żartobliwie* zwroty typu: *bodaj cię mróz ścisnął* NKPP mróz 1; *bodej ci mróz zęby wysadził* NKPP mróz 1. Skutki działań M. są nieuchronne i trudno się przed nimi ustrzec, co oddaje żartobliwa frazeologia: *sadzi się jak gówno na mróz; krzepi się jak dynia na mrozie*. NKPP krzepić się 2; *nadął/nadyma się jak pchła/wesz na mrozie* NKPP nadać się 7, 24.

W pieśni *żołnierskiej* *żołnierz* cierpi od M. 52; w pieśniach religijnych, *król chce umrozić św. Dorotę*, gdy ta odrzuca jego zaloty Krzyż WiM 2/109, K 73 Krak 1/494, podob. K 20 Rad 275.

W bajce *macocha* wysyła pasierbicę do lasu, licząc, że ta zamarźnie 68a, podob. Jaz Spis 134, a *gospodyni* – *służącą* 68b. *Z wielkiego mrozu* zamarzają słowa *pielgrzyma*, a on sam obraca się w kamień Wój Klech 92.

W pieśni *sierociej* dziecko marznie w nogi 57, *siwy mrozik ścina sierocie główkę* 56. W pieśniach *dziadowskich* *ojciec* zostawia dzieci *na mrozie* 53, 54A. W *kołysance* matka straszy dziecko, że je wyniesie z *kolibeczką na mróz* 45. W *kołędach* i *pastorałkach* na M. *ziębnie*, marznie *Dzieciątko* 31A, B.

W powinszowaniach i przemowach *kołędnicy* marzną *na ciężkim/wielkim* M. 34A, B, 36. W pieśniach i *przyśpiewkach* *weselnych* *weselnicy* proszą o *wpuszczenie* do domu, bo marzną na mrozie 39. *Śniegi, mrozy wypadły/opadły/upadły na błoniu/na krzaczkach, umroziły chorążego/marszałka/starszego drużbę* 40; w *przyśpiewkach* *żartobliwych* – M. *wymroził swachniczki* 44a, *druhniczki* 44b, *powarzył stare dziewczki* 59.

Działania *pozytywne*: M. *o c z y s z c z a* i *zapewnia zdrowie* Nyr Kar 335. *Silny* M. *sprawia*, że *zboże* staje się *suche* i *zdatne* do *mielenia* Wit Baj 82.

W bajkach *personifikowany*, *mityczny* *Mróz* jest *istotą* *dobrą*: *obdarza* *biedaka* *darem* o *właściwościach* *magicznych* 63, *lituje* się nad *starą* *kobietą* *wywiezioną* do *lasu* z *intencją* *uśmiercenia* jej na *zimnie* i *daje* jej do *okrycia* się *ciepłe* *futro* 64; *potężnym* *oddechem* *powstrzymuje* i *niszczy* *prześladowców* *królewskiego* *zięcia* 65.

♦ Jako *istota żywa* *bajkowy* *Mróz* jest *wrażliwy* na *opinie*, *obraża* się za *wyrażenie* o nim *krytycznego* *zdania* 68a, ale w *rozmowach*, *któ* jest *najważniejszy*: *wiatr*, *słońce*, czy *mróz*, jest *zmuszony* *uznać* *wyższość* *wiatru* 67Aa, b, bo *kiedy* *nie* *ma* *wiatru*, *mróz* *nie* *umrozi* 67Ba–c, a *kiedy* *pali* *słońce*, *wiatr* *może* *skutecznie* *chłodzić* 67A, B. M. *przegrywa* *zakład* z *przebiegłym* *chłopem* 66, *ulega* też *biedakowi*,

który go karze za wymrozenie tatarki, topiąc lód – ukarany M. proponuje biedakowi rekompensatę za wyrządzone szkody 69.

● Zapisano wierzenie, że M. nastąpi, jeśli ktoś położy siekierkę na nalepie ZWAK 1886/108, Święt Nadr 579 lub pod kołyską K 48 Ta-Rz 263.

∞ M. jest kojarzony z zimą i Bożym Narodzeniem, co utrwała fraz. *mróz/zimno jak na Boże Narodzenie* NKPP Boże Narodzenie 23, ale początków M. spodziewano się już od dnia św. Jadwigi (15 X), por. przysł. *Św. Jadwiga – mróz przydźwiga* Stel Pom 189; od Szymona i Judy (28 X) – *Na Szymona, Judy spodziewać się śniegu albo grudy* K 17 Lub 175, *Szymona i Judy, uciekaj do budy, bo się kokosi i mróz nam przynosi* ZWAK 1882/178; od św. Marcina (11 XI), który „chłoscze nieraz ludzi mrozem i śniegiem” Sych SGKasz 3/49.

Wedle przysłowia *Św. Barbara (4 XII) chłopa utopi albo umrozi* ZWAK 1886/109, ZWAK 1890/195.

Mroźne miesiące to styczeń (por. fraz. *mrozy styczniowe*) i luty, por. przysł. *Zwykle luty – ostro kuty* ZWAK 1882/163, podob. Sych SGKasz 2/376, Bich Przep 50.

Jeśli chodzi o wiosenne dni, M. kojarzony bywa z dniami tzw. *ogrodników*, tzn. Pankracym, Serwacym i Bonifacym: *Jak trzech ogrodnicy przyjdą o chłódzie, to potrafią wymrozić wszystko w ogrodzie* Bich Przep 94 – oraz św. Zofii (15 V), zwanym *zimną Zośką* Ulan 2011 Red.

Obecność M. i jego wzmaganie się w pewne dni oddają konstatacje ludowe: *Na święty Ambroży (7 XII) poprawią się mrozy* 24b, *W dzień świętej Pryski (13 I) mróz zaziera do miski* 24a, *Rzadki dzień w św. Doroty (6 II) bez mrozu, zawiej, słoty* 24d, *Na święty Wincenty (5 IV) nieraz mrozek cięty* 24c.

Wedle ludowych przekonań M., które rozpoczynały się z początkiem adwentu, trwały osiemnaście tygodni (*Mróz z początkiem adwentu, osiemnaście tygodni nie puści momentu* Bich Przep 167), w dniu Trzech Króli – ponad dwa miesiące (*Od Trzech Króli będą mrozy do Gietruli (17 III)* NKPP Trzech Króli 9), a w dniu Czterdziestu Męczenników (10 III) 20a, b, K 39 Pom 270, K 23 Kal 78, Bar Pil 85, K 24 Maz 127, Święt Nadr 577, ZWAK 1879/20 i dniu Najświętszej Panny (25 III) Stel Pom 118 – przez 40 dni. Podobne wierzenia funkcjonowały w odniesieniu do dnia św. Macieja (24 II) 20c, Stel Pom 97, Łęga Malb 104, ZWAK 1882/165, podob. MAAE 1904/50.

Wierzono, że M. łagodnieje w dniu Renaty (12 XI) 23a, od Scholastyki (10 II) *utyka* 23b, *na Walusia (14 II) – kark skręca* 23b, a *ulatuje po Bonifacym: Przed Pankracym (12 V) nie ma lata, po Bonifacym mróz ulata* Bich Przep 93. Wierzono też, że jeśli w dniu Walentego M. nie zmniejszy się, to zima jeszcze potrwa – *Gdy na Walentego odmrożysz pięty, to na wyżywienie sprzedawaj sprzęty* Bar Pil 84 – i ustąpi dopiero na św. Macieja (24 II): *Jak święty Walenty mrozu nie zmoże, to mu św. Maciej pomoże* Stel Pom 96. Jeśli nie *sfolguje* na Macieja, ustanie dopiero na św. Józefa (19 III): *Gdy święty Maciej (24 II) zimę poprawia, to Oblubieniec (19 III) mrozy zostawia* NKPP Maciej św. 3; *Święty Józef (19 III) kiwnie brodą, pójdzie mróz razem z wodą* 28b.

Wedle podania śląskiego (będącego echem „legandy założycielskiej”, dotyczącej rzymskiego kościoła Matki Boskiej Śnieżnej) kiedyś M. zdarzył się w środku

lata, 5 sierpnia, a następnie spadł śnieg, co zmusiło garncarzy do przerwania pracy i odtąd ten dzień jest obchodzony jako święto garncarzy 72.

◆ (a) **Działania praktyczne.** Najlepszą ochroną przed M. jest dobre okrycie – kozuch, czapka, *kapota* 41 itp.; por. kontekst żartobliwy z pieśni: *Zimno mrozi, wdzieje jo se kozuch kozi, wleze za piec bede stękoł, az mi bedzie kozuch pękoł* Płat Krak 742–743; w wariacie z Lubelskiego: *Ach, mój Boże, zima mrozi, kupie jo se kozuch kozi. A w ten kozuch bede pierdziol, az ten kozuch bedzie śmierdziol* Bart PANLub 4/697. Chałupy *gacono* Kul Wiel 2/388, wprawiano drugie drzwi od wewnętrznej strony mieszkania Wit Baj 114, dachy piwnic okładano słomą i ziemią Łęga Świec 10. W niektórych stronach w czasie wielkich M. wprowadzano też bydło do izby Cisz Sławek 16, ule okręcano słomą Kul Rop 118. Od *umarznięcia* w drodze podczas tęgiego M. zażywano kieliszek octu Kul Wiel 2/414.

(b) **Działania magiczne.** W wigilię Bożego Narodzenia rozsypywano po izbie wiązkę słomy, którą następnie przykrywano kartofle i krzaki winne, zgodnie z przekonaniem, że uchroni to je od M. Wisła 1895/493. Dla zabezpieczenia przed M. powrośłem ze słomy lub siana wigilijnego obwiązywano drzewa owocowe K 10 Poz 186, K 33 Cheł 113, ZWAK 1889/165, Wisła 1896/137. Na Kaszubach, by M. nie zwarzył kwiatów, wieszano na drzewach owocowych naczynia z wodą święconą Sych SGKasz 6/95. Przed wschodem słońca w Nowy Rok gospodarz wynosił na pola kopki z kłosistej słomy żytniej, pszennej, którą w czasie Wigilii zarzucano za obrazy. Istniało przekonanie, że choćby był trzaskający mróz, gospodarz powinien robić to boso ZWAK 1885/5 Kije, Włoszczowice, podob. Łęga Malb 126.

W dniu św. Pawła (25 I) opukiwano ule słowami: *Pscółki moje, moje pscółki, zimy pół już jest, nie dajta sie mrozoziu, cy mata co jeść?* lub *Obróćcie się, pscółki, bo pół zimy jest. Bęccie skrzydełkami, bo je tęgi mróz* Kutrz Kurp 2/204 – wierząc, że obudzony, brzęczący rój lżej zniesie M. Kutrz Kurp 2/189.

Na terenie wschodniej Polski, aby *mróz kark złamał*, tzn. zelżał, rachowano w myśli siedmiu K 17 Lub 80, dziewięciu K 51 Sa-Kr 3 lub dwunastu łysych mężczyzn Wisła 1903/434, podob. Sych SGKasz 3/127. W Kieleckiem wierzono, że chcąc się pozbyć M. należy zagotować wodę w garnku, aby się *kłębowała*, a następnie wylać ją za piec w domu, to M. „oparzy się” i przestanie mrozić ZWAK 1885/67.

● M. nie pozwala prowadzić prac rolniczych, por. zalecenie *Przyjdzie mróz, robotę złóż*. Czub Aneg 163–164, jednakże i w tym czasie wykonywano prace gospodarskie: młócono, por. przysłowie: *Gdy mróz i pogoda stała, młócka doskonała*. NKPP mróz 2, „bielono” len Kutrz Kurp 2/280, ścinano drzewa, gdyż wówczas są one najtrwalsze i odporne na wszystko Wit Baj 108.

Zgodnie z wierzeniami w czasie M. (też – grzmotu) wydostają się na powierzchnię ziemi kamienie, które diabeł rozsiewa po polach Samp Sab 51, Sych SGKasz 2/126.

♠ A. Przepowiednie dotyczące nadejścia M. są oparte na obserwacji (a) światła niebieskich, (b) ognia i dymu, (c) zachowania roślin i (d) zwierząt, wreszcie (e) samej pogody – i mają charakter krótko- albo długoterminowy.

(a) Znakiem prognostycznym zbliżającego się M. były i są światła niebieskie:

Słońce – w zimie zachodzące czerwono powsz., np. Etnl 1989 Biłg 109, TN Lubień 1978, Sych SGKasz 1/169, TN Krasiczyn 1985; „słupy” wokół słońca” K 17 Lub 74, ZWAK 1878/135, ZWAK 1882/194, 195; *słonecznica*, tj. chmura przeświecająca promieniami słońca w zimie z rana K 48 Ta-Rz 259; obłoki czerwone, gdy słońce zachodzi ZWAK 1893/131, →słońce.

Księżyc – który świeci jasno ZWAK 1878/134, mieni się ZWAK 1882/196, ma krążek dookoła Czap Mat 104–105, ułożony jest *rogiem* do góry Kup Pol 39, →księżyc.

Gwiazdy Sych SGKasz 1/388, K 17 Lub 71, Udz Biec 151, Gaj Rozw 136, ZWAK 1878/133, spadające Kup Pol 61, por. przysł. *Gwiazdy jasno migocą, będzie mróz*. NKPP gwiazda 8; wierzono, że im więcej jest gwiazd na niebie, tym silniejszy będzie M. Udz Biec 151, →gwiazdy.

Baby ‘Plejady’ – gdy *pogodno zapadają* ZWAK 1882/196; →*Baby*.

Mleczna Droga – w zimie dobrze widoczna na niebie Kup Pol 106, 107, Gład Wiedz 193 (dłatego nazywana *Mroźną Drogą* Kup Pol 106); →*Droga Mleczna*.

(b) O wystąpieniu M. wnioskowano z ognia i dymu: jeśli ogień w piecu był czerwony ZWAK 1878/133, niebieskawo-zielony ZWAK 1882/198, jeśli węgle żarzyły się po „przygarnięciu”, a dym wzbijał się słupem do góry ZWAK 1878/133–135, por. *Jak dym w górę szybuje, zawsze to mróz zwiastuje*. NKPP dym 8; *Gdy na Marcina (24 X) prosto idzie dym z komina* – będzie mroźna zima Bich Przep 153; →ogień.

(c) M. przepowiadano z obserwacji świata roślinnego. Długoterminowo o M. w zimie wnioskowano z kwitnącej wiosną tarniny ZWAK 1882/283, podob. K 48 Ta-Rz 263, wczesnego spadania klonu Bich Przep 26, z trzaski bukowej, suchej w dniu Wszystkich Świętych (1 XI) ZWAK 1882/179; dużej ilości grzybów w lecie ZWAK 1890/212, licznych szyszek w środku drzewa ZWAK 1882/193, urodzaju orzechów laskowych K 28 Maz 54, podob. Wisła 1889/501, ts. K 23 Kal 103 i żołędzi K 15 Poz 63, por. też przepow. *Gdy na Wawrzyńca (10 VIII) orzechy obrodzą, to w zimie mrozy dogodzą* NKPP Wawrzyniec św. 1, war.: Bich Przep 126. *Sroga zima będzie, gdy na Sewera (8 XI) liść jeszcze trzyma* Bich Przep 160.

Wierzono, że wczesne M. będą, gdy liść na drzewach wcześniej żółknie ZWAK 1882/193; pierwsza połowa zimy będzie mroźna, jeśli: kłos żyta zakwita najpierw od nasady ZWAK 1882/186, liście z drzew najpierw od dołu opadają Udz Biec 151, na świerku jest dużo szyszek u dołu (jeśli w środku więcej, to środek zimy będzie mroźny) Udz Biec 151; jeśli *dzie wanna ma na łądydze kwiaty od końca do końca* – w zimie M. będą trwałe bez przerwy. Or L 1926/110. Jeśli buki słabo kwitną, to i M. w zimie będą słabe ZWAK 1890/212.

(d) Na podstawie zachowań pszczół, ptaków i zwierząt krótkoterminowo przewidywano rychłe nadejście M. jeśli: pszczoły wcześniej wylatują z ula, por. przepow. *Jak pszczołki na wiosnę z ula wcześniej wylatują, to pewnie mróz na drzewa w maju nam zwiastują* 27; gdy wysoko na wierzchołkach drzew siada ptactwo ZWAK 1881/158, w tym zwłaszcza sroki TN Lubień 1978 i wrony ZWAK 1877/104, ZWAK 1881/180, ZWAK 1886/104, ZWAK 1890/210, Wisła 1900/167, Sych SGKasz 1/301, Łęga Malb 128, Gaj Rozw 136, Święt Nadr 579, Or L 1926/110; wrony latają blisko mieszkań ZWAK 1878/135, Wisła 1900/167; por. w przepow. *Gdy wrony przylatują do zagród, będzie mróz*. NKPP wrona 11. Na M. żurawie ciągną w jesieni nisko ZWAK 1882/193, Gaj Rozw 134–135, sowy huczają ZWAK 1882/192, dudek puka do drzwi lub okna ZWAK 1881/127, sikory piszczą ZWAK 1881/163. W sposób specjalny zachowują się ptaki i zwierzęta domowe: *kury iskają się* ZWAK 1892/265, ZWAK 1881/146, ZWAK 1889/73, Lud 1902/359, grzebią

w ziemi K 48 Ta-Rz 262, ZWAK 1886/101, ZWAK 1881/146, ZWAK 1889/73; kaczki chowają głowy w pierze ZWAK 1882/189; gęś stoi na jednej nodze ZWAK 1882/189; kot ogon do ognia odwraca K 42 Maz 403, Goł Lud 161, włazi do pieca ZWAK 1878/134, leży w zimie na piecu ZWAK 1882/189, podob. ZWAK 1890/129 lub skrobie po mietle MAAE 1904/31.

Przylot bocianów na św. Józefa (19 III) – zapowiada koniec M. 28A.

Długoterminowo – przewidywano nadchodzące M. na podstawie wyglądu ptaków w jesieni, por. przepow. *W jesieni / we wrześniu gdy tłuste ptaki, mróz w zimie nie ladajaki*. ZWAK 1882/176, Bich Przep 26, NKPP wrzesień 9; na podstawie zających ogryzających drzewa ZWAK 1890/211; nierogacizny, która w jesieni, wracając z pola, w pyskach słomę niesie ZWAK 1882/192, a w zimie kwiczy i słomę do chlewa znosi ZWAK 1882/192.

(g) Ważnymi elementami w przepowiedniach M. były zjawiska atmosferyczne i meteorologiczne (pogoda).

Zapowiedzią M. w przewidywaniach krótkoterminowych były: zimna rosa 60, trzaskanie lodu na stawie ZWAK 1878/134, padanie drobnego śniegu ZWAK 1882/199 lub jego skrzypienie pod butami Gaj Rozw 136, por. przysłowie: *Buty skrzypią, będzie mróz*. NKPP but 7.

W przepowiedniach długoterminowych o M. wnioskowano na podstawie:

Deszczu: *Gdy Barbara (4 XII) się rozdeszczy, na Gody mocny mróz trzeszczy* 12a, →lód; deszcz na początku lub w połowie listopada oznaczał tęgi M. w połowie stycznia 12b; deszcz w Boże Narodzenie – był znakiem M. na Wielkanoc, por. *Jak na Gody klap, klap, to na Wielkanoc cap* 11, podob.: *Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, gdy z martwych wstanie, śnieg z mrozem kołaczom przeszkodzi* 11b; plucha na koniec grudnia była zapowiedzią zimy mroźnej i suchej 14D; deszcz na Grzegorza (13 II) 13Ba lub Walentego (14 II) 13Bb – uważano to za znak M.

Pogody, słońca i ciepła: jasny dzień św. Jakuba (25 VII) – był znakiem M. w zimie Udz Biec 176; słońce w dniu Aniołów (2 X) – M. w styczniu i w lutym 26a, b; por. przepow. *Gdy w październik ciepło trzyma, zwykle mroźna bywa zima* 14B; dobra pogoda w dniu św. Marcina (11 XI) – w zimie suchy M. 21; por. przepow. *w listopadzie pogoda – w zimie mrozów doda* Bich Przep 157; ciepło, susza, słońce na Dominika (4 VIII), Bartłomieja (24 VIII), Aurelię (25 X), w październiku lub na Gromnice (2 II) – zima mroźna długo potrwa 13A; jeśli było ciepło w lutym, odbierano to jako znak M. w marcu, por. przepow. *Gdy luty ciepłem darzy, marzec mrozem wysmaży* NKPP luty 12.

Śniegu: w dniu św. Marcina (11 XI) zapowiadał ostrą/tęgą zimą 14C; w lutym – mroźną wiosnę: *Śnieg gdy w lutym często pada, mroźną wiosnę zapowiada* Bich Przep 47.

Wiatru: wiatr wschodni w dniu Bartłomieja (24 VIII), oznaczał wielkie M. zimowe Gaj Rozw 134, podobnie na Serafina (14 XI) – *Po wschodnim wietrze na Serafina, bardzo ostra będzie zima*. Bich Przep 161, a także północny i wschodni na Michała (29 IX) 14A.

Odgłosów wody: *gdy woda zimą w rzekach huczy – na wiosnę mróz dokuczy* NKPP zima 6.

Chłodu: na Cezarego (25 II) oznaczał, że M. potrważą dłużej lub powrócą 13Bc.

Braku *babiego lata* w jesieni wnioskowano o M. w zimie Bich Przep 26.

B. Przepowiednie z obecności mrozu:

(a) pogodowe: Z obecności M. w miesiącach jesiennych wnioskowano o nadchodzącej zimie, jej przebiegu i długości:

M. na jesieni 10Ab, zwłaszcza we wrześniu 10Aa i w listopadzie 10Ae, w tym na Mateusza (21 IX), M. na Serafina (14 XI) 15Ad, na Klemensa (23 XI) 10Af, na Jędrzeja (30 XI) 10Ah, odbierano jako zapowiedź zimy krótkiej 10Ac. Podobnie mówiono o wystąpieniu M. w niektóre dni grudnia i stycznia: Barbary (4 XII) 10Ai, Łucji (10 XII) 10Aj, Łazarza (17 XII) 10Ak i Feliksa (14 I) 10Al.

M. (i śnieg) w październiku funkcjonował jako znak zimy łagodnej, ciepłej ZWAK 1882/178, podob. 26B lub niestałej pogody w zimie ZWAK 1882/177.

Jako szczególnie prognostyczne traktowano dni: Wszystkich Świętych, dzień św. Katarzyny i Boże Narodzenie: M. na Wszystkich Świętych (1 XI) – wedle powszechnych przekonań – był zapowiedzią *rychłej zimy* 10Ad; w dniu Katarzyny – deszczowego Bożego Narodzenia: *Na św. Katarzynę mróz i zawieje, na Boże Narodzenie deszcz leje*. Bich Przep 163; a w Boże Narodzenie – deszczu na Wielkanoc: *Kiedy Gody mróz pościna, na Wielkanoc chlapanina* 11a.

Z M., który wystąpił w miesiącach zimowych, wnioskowano o pogodzie na wiosnę, w lecie, a nawet w ciągu całego roku.

M. w dniach św. Ambrożego (7 XII) 15Be, św. Sylwestra (30 I) Bich Przep 174, św. Danuty (3 I) Bich Przep 37, Trzech Króli (6 I) Fed Żar 284, św. Piotra (18 I) 15Bb, św. Fabiana i Sebastiana (20 I) 15Bc, podob. Wiśła 1889/500, ts. K 23 Kal 67, św. Agnieszki (21 I) 15Bd – traktowano jako zapowiedź długiej i ostrej zimy, por. w przepowiedni: na Danuty M. (3 I) – *w kwietniu ciepłe odzienie włóż*. Bich Przep 37; *Na św. Sylwester mroźno, zapowiedź na zimę groźną* Bich Przep 174.

Generalnie wierzono, że M. w zimie – w grudniu ZWAK 1882/181, 187, w styczniu i lutym – oznacza upalne, suche lato 29, podob. 18, ZWAK 1890/133, a zima (luty) bez M. – oznacza rok słotny 16B. M. na Agnieszki (21 I) jest zapowiedzią roku suchego K 48 Ta-Rz 71.

Dniami szczególnie ważnymi w przewidywaniu wiosny z M. w tym czasie był pierwszy dzień grudnia, pierwszy dzień Nowego Roku, moment wigilii Bożego Narodzenia, samo Boże Narodzenie i dzień Matki Boskiej Gromnicznej.

M. (i pogoda) 1 grudnia ZWAK 1882/181 i w Nowy Rok (1 I) ZWAK 1890/164 odbierano jako znak wczesnej i pogodnej wiosny.

M. w Adama i Ewy (24 XII), w Boże Narodzenie (25 XII) i w dniu Matki Boskiej Gromnicznej (2 II), też w lutym 15Ac – oznaczał „przełamanie się” M. i koniec zimy, por. w przepowiedniach: *Gdy w dzień Adama i Ewy (24 XII) mróz i pięknie, zima wczesnie pęknie* 15Aa; *Na Boże Narodzenie mróz, szykuj, chłopie, wóz* 15Ab; *Na Gromniczną mróz, do skrzyni kozuch włóż* 10Am. Jeśli jednak w tym dniu M. *zwalniał*, istniało przekonanie, że wiosna jeszcze szybko nie nadejdzie K 24 Maz 114, por.: *Na Gromniczną (2 II) mróz, chowaj sanie, szykuj wóz. Jeszcze z dachu ciecze, już zima si pówlecze* 25a.

(b) gospodarskie: M. w zimie (w grudniu, styczniu i lutym) odbierano jako zapowiedź urodzaju w lecie ^{16Aa} – i odwrotnie zima (luty) bez M. – nieurodzajów ^{16B}. Oddają to liczne przepowiednie: *W styczniu mroźna pogoda, to latem w polu uroda.* ^{16Ac}; *Gdy w Gromniczną chwyci mróz – będą pola pełne zbóż* Stel Pom 90; *Gdy luty mrozy daje – wróży urodzaje* ^{16Ad}.

Z M. w Boże Narodzenie ^{16Ab} i w *mięsupusty* ZWAK 1882/187, także w Wielki Piątek – ^{17A} i Pośp Śląsk 182 przepowiadano dobry zbiór siana w lecie oraz urodzaj fasoli Pośp Śląsk 182. Wierzono, że jeśli M. wystąpi w Wielkim Tygodniu, a zwłaszcza w Wielki Piątek – na polu nie będzie kąkołu ZWAK 1890/213, w zbożu nie będzie chwastów ZWAK 1890/194, ale też nie urodzi się proso ^{17B}.

M. w *ostatki* zapowiadał nieurodzaj ziemniaków Fed Żar 284, a w pierwsze dni maja – że w lecie nie będzie owoców ZWAK 1890/212.

(c) z d r o w o t n e: M. w wigilię Bożego Narodzenia zapowiada ludziom zdrowie ZWAK 1890/162.

● By wnioskować o M., na św. Marcina zabijano gęś i obierano z mięsa kość piersiową – jeśli mięso było białe, wnioskowano, że będzie śnieg i M., jeśli sine, ciemne – słota, deszcz Wisła 1897/801, podob. K 24 Maz 194, Romb Lud 20; oddaje to przysł.: *Jeśli piersi [na św. Marcina, 11 XI] u półgęska białe, to mrozy będą trwałe.* NKPP Marcin św. 9. Na Ziemi Bieckiej analogiczne praktyki wykonywano w dzień św. Jędrzeja (30 XI) Udz Biec 180.

≈ M. wchodzi również w zespół zjawisk pogodowych nieprzyjemnych i dotkliwych dla człowieka. W pieśniach żołnierskich M., ciężka zima, jesienne deszcze, chłód i niewygody są przeciwnościami losu żołnierza Świr Pieś 479. W pisanej poezji chłopskiej M. i s p i e k o t a to jedno z przykrych doświadczeń człowieka na tym świecie ⁸². M., ś n i e g i d e s z c z to ciężkie warunki pogodowe, w jakich pracują więźniowie w obozach ⁷⁵. Wedle pieśni dziadowskich przy końcu świata m o r z e wystąpi z brzegów, będą M. i ś n i e g i ⁵⁵. W wierszu chłopskiego poety ze sceną Bożego Narodzenia, M. *się sroży i w i c h e r wieje nad stajenką, nad Betlejem* ⁸⁰. M. ze s ł o t ą i z i m n ą r o s ą składają się na trudy życia sieroty ⁸³.

✠ M., kojarzony z zimą, chłodem i lodem, jest symbolem zamierania życia w przyrodzie, martwoty uczuć, niepokoju, przerażenia (por. fraz. *zmrozić wzrokiem, zmrozić krew w żyłach*, por. też: *mróz mnie przechodzi*, tzn. ‘ogarnia mnie strach, przerażenie’ NKPP mróz 9), także trudnego położenia, por. fraz. *mieć mróz nad sobą* NKPP mróz 3. W pieśniach miłosnych M. *mrozi miłość* chłopaka do dziewczyny ⁵⁰; *trawka blednie*, gdy spada na nią M., a dziewczyna, gdy z jej głowy spada wianek, tzn. gdy traci dziewictwo ⁵¹. W pieśni weselnej, gdy mowa, że M. nie *zmroził rosy na wianeczku panny*, to znak, że panna zachowała czystość do ślubu ⁴³.

W pieśniach weselnych *dróżka*, która *zapada śniegiem* lub *mrozem*, oznacza przeszkodę w drodze do młodej ³⁸, a *koniki chłopca stojące na mrozie* to znak, że dziewczyna nie jest jego ⁴⁷. Formuła *zimna rosa, siwy mróz, jeno mnie ty, moja kochanko, okienko otwórz*, jest sygnałem prośby, by dziewczyna oddała się chłopcu ⁴⁹. Analogiczny sens niosą weselne śpiewy poczepinowe: *Hej, ptaszku, ptaszku, będzie mróz, kędyż będziesz jajka niós? W lesie w choinie, tam cię zima ominie* ⁴².

Rodzaj przyzwolenia ze strony dziewczyny na spełnienie aktu miłosnego wyraża przyspiewka: *w ciężkie/największe mrozy pasta/pastabyk kozy* 61.

W zagadkach obrazowym przedstawieniem mrozu jest duże, siwe zwierzę: *wół* 1A, 2A, *byczek* 1B, *kobylica* 1C, które *wypija wody dół* 1A, *cebrzyczek* 1B, *donicę* 1C; pochodną tych wyobrażeń są kaszubskie *mróz skist (obkidł) sobie rogi (kark)* Tred Kasz 39.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 A – Siwy wół wypił wody (pełen) dół [= mróz].

Siwy wół wypił wody dół (Mróz). Folf Zag nr 139, nadto war. MAAE 1908/322, LL 1960/2–3/81, LL 1991/1–6/52; *Siwy wół wypije wody dół (Mróz)*. K 48 Ta-Rz 315, Święt Nadr 660; *Bywa u nas taki wół, Co wypije wody dół (Mróz)*. Udż Krak 147; *Siwy wół wypił wody pełen dół*. ZWAK 1887/128, war. Folf Zag nr 139, Cisz Sławk 278, ZWAK 1886/143, Wisła 1899/672; *Siwy wół wypije wody pełen dół (Mróz)*. Cisz Krak 342; *Siwy wół wypił pełny dół (Mróz)*. LL 1957/3/37; *Jedén wół wypije wody pełny dół (Mróz)* ZWAK 1893/228; *Łysy wół wypił wody dół (Mróz)* Was Jag 220.

1 B – Siwy byczek wypił wody cebrzyczek [= mróz].

Siwy byczek wypił wody cebrzyczek (Mróz). Wisła 1899/527.

1 C – Siwa kobylica wypita wody pełną donicę [= mróz].

Siwa kobylica wypita wody pełną donicę (Mróz). Folf Zag nr 86, ts. LL 1991/1–6/52.

2 A – *Siwy wół nasrał w dół, cielę to użrało, jesce więc nasrało. (Mróz i śnieg)* Folf Zag nr 139, war.: ZWAK 1886/143, ZWAK 1893/228.

3 A – *Co d...y nie ma, a siedzi? Co zębów nie ma, a kąsa? (Śnieg, mróz)*. Wisła 1891/157.

3 B – *Nie mam nóg, najwyżej włazę; Nie mam nóg, a na dół zlazę; Nie mam dropki [drabki, tj. drabinki], z góry zeskakiwam, mimo to do góry podskakiwam. Nie mam drogi, przecie chodzę; nie mam fasy, w sad przychodzę. Lud z odchodu mego się raduje, ale gdy powracam, się frasuje (Mróz)*. LL 1959/3–4/86.

4 – *Co to je za cesła, co przez jedną noc most przez rzekę zbudęje? (Mróz)* Folf Zag nr 363.

5 – *Chto robi nòdtëgszë pipë [fajkę], a do tego nie brëkuje ani drzewa, ani glënë? (Mróz)* Folf Zag nr 844.

6 – *Komu mróz najwięcej w zimie dokuczy? (Wodzie, bo zaraz zamarznie.)* Folf Zag nr 54.

7 – *W dole woda, na brzegu mróz, a na mieście las. (Głowa człowieka starego – oczy zapłakane, siwe włosy, wąsy i broda na twarzy.)* Folf Zag nr 862.

PRZYSŁOWIA

8 – *Koń bosal na mróz, but dziurawy na błoto, tępą siekiera na drwa – niepewni są.* NKPP koń 118, tamże war.: *Koń bosal na lód, ..., niebezpieczni są.*

9 – *Igarze Pan Bóg karze: jeśli nie mrozem, tedy powrozem.* NKPP Igarz 6; tamże war.: ... *karze: czasem głodem i mrozem, a czasem i powrozem.*

PRZEPOWIEDNIE

10 A – *We wrześniu / w jesieni / na Mateusza [21 IX] / na Wszystkich Świętych [1 XI] / w listopadzie / na Klemensa [23 XI] / Katarzynę / Jędrzeja [30 XI] / Barbarę [4 XII] / Łucję [13 XII] / Łazarza [17 XII] / Feliksa [14 I] / Gromniczną [2 II] mróz, należy szykować wóz [= zima będzie krótka].*

a. *We wrześniu wczas mróz, na wiosnę prędko rychtuj wóz.* Bich Przep 136.

b. *W jesieni wczas mróz, na wiosnę prędko rychtuj wóz.* NKPP jesień 17, ts. Bich Przep 26.

c. *Na święty Mateusz [21 IX] jeśli mróz, jeszcze sanie do szopy włóż.* NKPP Mateusz św. 7, war.: Bich Przep 140.

d. *Jak wiliją Sytkich Świętyk [1 XI] mróz, to se chowaj wóz, a jak ni ma mrozu, to nie chowaj wozu.* NKPP Wszystkich Świętych 2.

e. *W listopadzie kwiecie – zima będzie w lecie, w listopadzie mróz – szykuj w marcu wóz.* Bich Przep 158.

f. *Na Klemensa [23 XI] mróz, to szykuj wóz.* Bich Przep 163;

g. *Kiedy na świętą Katarzynę [25 XI] mróz, to strój wóz.* NKPP Katarzyna św. 3, tamże war.: *W Katarzynie mróz, schowaj sanie, szykuj wóz; . . . , wystarczy ci jeszcze wóz.* Bich Przep 163.

h. *Jak je na Jędrzeja [30 XI] mróz, to sobie siedlak ma gotować wóz.* NKPP Andrzej św. 3, war. Pośp Śląsk 18.

i. *Na Barbarę [4 XII] mróz, sanie do pieca włóż, składaj wóz.* TN Chołowice 1985; war.: *Gdy na św. . . . , sanie chłopie na górę włóż.* ZWAK 1882/181, war. Święt Nadr 576; . . . , *a szykuj dobry wóz.* K 23 Kal 107, war. Bar Pil 80, ZWAK 1882/181, K 24 Maz 198; *Na świętą . . . – schowaj sanie, szykuj wóz.* Wit Baj 305; *Na św. Barbarę mróz, To na zimę wóz.* Stel Pom 199; *Gdy w świętą Barbarę ostre mrozy, to na zimę gotuj wozy; a gdy roztajanie, każ opatrzyć sanie.* NKPP Barbara św. 5d, war. Bich Przep 169; . . . , *A jak oztajanie – Ryktuj se sanie.* Święt Nadr 576, war. Pośp Śląsk 22; *Na Barbarę błoto, bandzie zima jak złoto; na Barbarę mróz, nastrój, chłopie, wóz.* NKPP Barbara św. 5e; tamże war.: *Barbara wskazuje mrozem, niech się chłop szykuje z wozem; Na świętą Barbarę, jeżeli mróz i pogoda, zima będzie lekka i bez śniegu.* NKPP Barbara św. 7; *Gdy w Barbarę mróz panuje, rychło odwilż następuje.* NKPP Barbara św. 13e.

j. *Kiedy na świętą Łucję [13 XII] mróz, to smaruj wóz [tzn. sanny nie będzie]* NKPP Łucja św. 1.

k. *Gdy na Łazarza [17 XII] odtajanie, to szykuj sanie, a jak mróz, rychtuj wóz.* Bich Przep 171.

l. *Gdy w Feliksa [14 I] mrozy, odstaw sanie, szykuj wozy.* Bich Przep 39.

m. *Gdy na Matkę Boską [Gromniczną] mróz – ładuj chłopie wóz.* Stel Pom 89; war.: *Na Gromniczną mróz, szykuj chłopie wóz.* Bich Przep 51; *Na Gromniczną [2 II] mróz, chowaj sanie, szykuj wóz. Jeszcze z dachu ciecze, już zima si pówlecze.* TN Huta 1966; *Na Gromniczną mróz, do skrzyni kozuch włóż.* NKPP Matka Boska Gromniczna 25; *Gromniczna w mrozu i śniegu, zimk [tzn. wiosna] w jednym biegu* Sych SGKasz 6/215, podob. K 48 Ta-Rz 72, Wit Baj 299, Wisła 1887/147, Gaj Rozw 132.

11 – Mróz na Gody – na Wielkanoc deszcz; deszcz na Gody – na Wielkanoc mróz.

a. *Kiedy Gody mróz pościna, na Wielkanoc chlapanina.* NKPP Boże Narodzenie (Gody, pasterka) 2; tamże war.: *Jeśli na Gody mróz na noc cap, to na Wielkanoc będzie klap, klap! A jak na Gody klap, klap, to na Wielkanoc mróz na noc cap.; Gdy ciepłe Gody, to Wielkanoc w lody.*

b. *Jeśli pola zielone, gdy się Chrystus rodzi, gdy z martwych wstanie, śnieg z mrozem kołaczom przeszkodzi.* NKPP Boże Narodzenie 46, war. Wisła 1900/462, K 24 Maz 73.

12 – Gdy w Barbary/w połowie/na początku listopada deszcz, na Gody/na koniec grudnia/w połowie stycznia będzie mróz.

a. *Gdy Barbara [4 XII] się rozdeszczy, na Gody mocny mróz trzeszczy.* NKPP Barbara św. 13d, ts. Bich Przep 169.

b. *Deszcz w połowie listopada tęgi mróz w połowie stycznia zapowiada.* NKPP listopad 2; war.: *W połowie listopada deszczy, a w połowie stycznia trzeszczy.* NKPP listopad 2, war.: *Deszcz z początku listopada na koniec grudnia mrozy zapowiada.* Bich Przep 157.

13 A – Gdy ciepło/susza/słońce na Dominika/Bartłomieja/Aurelię/w październiku/na Gromnice – zima mroźna/długo potrwa.

a. *Gdy ciepło na Dominika [4 VIII], ostra zima nas dotyka.* Bich Przep 125.

b. *Susza w świętego Bartłomieja [24 VIII] – Mroźnej zimy jest nadzieja.* Stel Pom 187, war.: Bich Przep 130.

c. *Mroźna bywa zima, gdy Aurelia [25 X] ciepło trzyma.* Bich Przep 142.

d. *Gdy październik mokro trzyma, zwykle potem ostra zima.* Bich Przep 147; war.: . . . *ciepło trzyma, . . .* Red. Gorajec-Zastawie 1970.

e. *Gdy słońce świeci jasno na Gromnicę, to przyjdą większe mrozy, śnieżyce.* NKPP Matka Boska Gromniczna 7a, war.: Bich Przep 51; *Gromnice jasne i czyste, zima potrwa zaiste.* NKPP Matka Boska Gromniczna 7b.

13 B – Gdy na Grzegorza [13 II] / Walka [14 II] skropią deszcze – będzie jeszcze tęgi mróz/mrozy poszczypią/wrócą jeszcze.

a. *Gdy na Grzegorza [13 II] deszcze, będzie tęgi mróz jeszcze.* Bich Przep 54.

b. *Kiedy Walka [14 II] skropią deszcze, mrozy cię poszczypią jeszcze.* Bich Przep 54; war.: *Gdy na święty Walek deszcze, mrozy wrócą jeszcze.* NKPP Walenty św. 2, tamże war.: *Na świętego Walentego bywa zwykle mróz niczego, ale jak Walek się rozdeszcze, pewne mrozy wróca jeszcze.*; *Gdy na Walka są dęse, Będzie duży mróz jesce.* Święt Nadr 571.

13 C – Cezary [25 II] po chłodzie – mróz jeszcze pobodzie. Bich Przep 57

14 A – Noc jasna / wiatr (północny i wschodni) na Michała [29 IX] – będzie mroźna zima.

Noc jasna na Michała [29 IX] – zima ostra i trwała, a gdy noc słotna – zima do końca grudnia lekka i błotna. Bich Przep 143; war.: *W dzień Michała wiatr z północy i z wschodu pokazuje na zimę wiele mrozu.* NKPP Michał św. 34; tamże war.: *Gdy wietrzno na Michała, będzie mroźna zima cała.*

14 B – Gdy w październiku jest ciepło – będzie mroźna zima.

Gdy październik ciepło trzyma, zwykle mroźna bywa zima. NKPP październik 2; war.: *Gdy październik ciepło chadza, w lutym mrozy naprowadza.*

14 C – Gdy jest mróz/śnieg na Marcina [11 XI] – będzie ostra/tęga zima.

Gdy mróz na Marcina [11 XI], będzie tęga zima. NKPP Marcin św. 3e; war.: *Marcinowa pogoda mrozów zimie doda.* NKPP Marcin św. 3d; *Jak Marcin [24 X] na białym koniu przyjedzie, to ostrą zimę nam przywiezie.* NKPP Marcin św. 26, war.: Bich Przep 152.

14 D – Gdy koniec grudnia / dzień Eugeniusza [30 XII] z pluchą, zima będzie mroźna i sucha.

Gdy koniec grudnia z pluchą, zimą będzie mroźno i sucho. Bich Przep 174, war.: *Eugeniusz [30 XII] z pluchą, zima będzie mroźna i sucha.* Bich Przep 174.

15 A – Mróz w Adama i Ewy/na Boże Narodzenie/w lutym/na Serafina zapowiada krótką zimę.

a. *Gdy w dzień Adama i Ewy [24 XII] mróz i pięknie, zima wcześniej pęknie.* NKPP Adam i Ewa 2; war.: *Słota w dzień Adama i Ewy, – strzeż od zimna chlęwy; A jak mróz i pięknie, – zima wcześniej pęknie.* ZWAK 1882/182.

b. *Na Boże Narodzenie mróz, szykuj, chłopie, wóz.* NKPP Boże Narodzenie 25.

c. *Gdy mróz w lutym ostro trzyma, tedy jest niedługa zima.* NKPP luty 6; war. Wit Baj 294, Bich Przep 47.

d. *Gdy mróz na Serafina [14 XI], krótka będzie zima.* Bich Przep 161.

15 B – Mróz w dniu Trzech Króli [6 I] / Piotra [18 I] / Agnieszki [21 I] / Fabiana i Sebastiana [21 I] / na św. Ambroży [7 XII] zapowiada długą zimę.

a. *Gdy w Trzech Króli [6 I] mrozem trzyma, będzie jeszcze długo zima.* NKPP Trzech Króli 4, war.: Bich Przep 38.

b. *Kiedy Piotr [18 I] mróz trzyma – długa zima.* Bich Przep 40.

c. *Fabian i Sebastian [20 I] gdy mróz dadzą, srogą zimę przyprowadzą.* NKPP Fabian i Sebastian św. 1, ts. Bich Przep 41.

d. *Świętej Agnieszki [21 I] mróz nie na śmieszki.* NKPP Agnieszka św. 14.

e. *Na święty Ambroży [7 XII] poprawią się mrozy.* NKPP Ambroży św. 3.

16 A – Mrozy w grudniu / Boże Narodzenie / w styczniu / w lutym / na Grzegorza [12 III] / Jerzego [23 IV] zapowiadają urodzaje w lecie.

a. *Mroźny grudzień, wiele śniegu – żyzny roczek będzie w biegu.* Wit Baj 305.

b. *W Boże Narodzenie mróz, będzie siana cały wóz.* Bich Przep 173, war.: *W Wigilię mróz, będzie siana wóz.* NKPP Boże Narodzenie 37; podob. *Gdy dwudziestego drugiego grudnia nie wymrozi zima, to latem zbierać co nie ma.* Bich Przep 171.

c. *W styczniu mroźna pogoda, to latem w polu uroda.* Bich Przep 33; podob. *Styczeń mrozem trzeszczeć musi, wtedy plon chłopu przydusi.* Bich Przep 33.

d. *Gdy luty mrozy daje – wróży urodzaje.* Bich Przep 48; war.: *Luty w śniegi, w mróz obfity za plon ręczy znakomity.* Bich Przep 48.

e. *Święty Grzegorz [12 III], gdy już mróz z ziemi występuje, po grzędach w skok rozsądę uprawnych rozsypuje.* Fran Kal 5, ts. Bich Przep 13.

f. *Na Jurzigo [23 IV] mróz, z małej łąki siana wóz, a jak rosi, niewiela ukosi.* NKPP Jerzy 3.

16 B – Zima/luty bez mrozów (wiatrów i burz) zapowiada (słotę i) nieurodzaje w lecie.

a. *Luty, gdy wiatrów i mrozów nie daje, prowadzi rok słotny i nieurodzaje.* NKPP luty 17, war.: *Gdy luty bez mrozów i nie burzliwy, rok będzie słotny i nieurodziwy.* Bich Przep 49.

b. *Gdy nie wymrozi zima, sierpień zbierać co nie ma.* Bich Przep 30.

17 A – W Wielki Piątek mróz, to siana pełen wóz.

Jak w Wielki Piątek mróz, to siana będzie pełny wóz. Wisła 1904/278; war.: . . . , *to na brzasku siana wóz.* K 44 Gór 93; *W Wielki Piątek mróz – na suchym brzeżku siana wóz.* ZWAK 1882/169; . . . , *gdzie bądź na wzgórkę siana wóz.* ZWAK 1882/169; *Gdy w Wielki Piątek mróz, na górze siana wóz.* Bich Przep 79.

17 B – Gdy w Wielki Piątek mróz, nie będzie urodzaju prosa.

Jak w Wielki Piątek rosa, to dosiewać prosa, a jak mróz, to kamieniem proso przyłóż. NKPP Wielki Piątek 4, ts. Bich Przep 78; war.: *Jak jest w Wielki Piątek mróz, to z worem proso do pieca włóż.* NKPP Wielki Piątek 4b, war. Święt Nadr 572.

18 A – Upały lipcowe wróżą mrozy styczniowe. Bich Przep 114.

18 B – Gdy styczeń nie mrozi – lipiec skwarem nie grozi. Bich Przep 34; podob. *Styczeń gdy mrozem nie wygodzi, marzec z kwietniem wraz wychłodzi.* NKPP styczeń 23, war.: Bich Przep 35.

19 – Kiedy Marek [25 IV] ciepłem darzy, mróz ogrody jeszcze zwarzy. NKPP Marek św. 10c; war.: *Kiedy kwiecień ciepłem darzy, . . .* Bich Przep 75.

20 – Mróz w marcu / w Męczenników [10 III] / Macieja [24 II], to znak, że jeszcze czterdzieści dni będzie mroźnych.

a. *Gdy mróz w marcu dnia dziesiątego, jeszcze czterdzieści dni mrozu takiego.* Bich Przep 67.

b. *Gdy Męczennicy [10 III] mrozem się głoszą, przez dni czterdzieści przymrozki przynoszą.* Bich Przep 67.

c. *Jeśli mróz w święto Macieja [24 II], czterdzieści dni tegoż nadzieja.* NKPP Maciej św. 4, war.: Stel Pom 98; *W dzień świętego Macieja jeśli mróz i zimno, znaczy, że czterdzieści dni jeszcze takich będzie, a jeśli wieczór i noc wietrzna się okaże, takich dni podobnie czterdzieści się znajdzie.* NKPP Maciej św. 4; *Mróz na Maceja – dla zimku [wiosny] nicdobrą nadzieja.* Sych SGKasz 3/34.

21 – Jasna w ten dzień pogoda [św. Marcina, 11 XI], znaczy mrozy, z drwa wygoda. ZWAK 1882/180; war.: *Jeśli [św. Marcin] jaśnie pogodny, miej zimy nadzieje, Suchy mróz mokrych śniegów za kołnierz nawieje.* ZWAK 1882/180.

22 – Od świętej Agnieszki [21 I] już sprzątaj z drzew liszki, a jeśli mróz tęgi, szczep gonty i dęgi; radź o drzewie, o stodole, nawozy też wywóz w pole. NKPP Agnieszka św. 7a, tamże war.; *Na Nawrócenie Pawła słota, będzie wielka gołota. Kiedy mróz tęgi, szczep gonty i dęgi.* K 48 Ta-Rz 72.

23 A – Renata [12 XI] chmury wypogadza, mrozy zgładza. Bich Przep 161.

23 B – Scholastyka [10 II] mróz utyka, a nim Waluś [14 IV] nam zaświeci, obaczyma, mróz kark skręci. NKPP Scholastyka św., war.: Święt Nadr 571, Bich Przep 54, Stoin Żyw 44 [w pieśni].

24 – W dniu św. Pryski [18 I] / Doroty [6 II] / św. Ambrożego [7 XII] / Wincentego [22 I] często jest/wzmaga się mróz.

a. *W dzień świętej Pryski [18 I] mróz zazięra do miski.* NKPP Pryska św. 4, ts: Wit Baj 314.

b. *Na święty Ambroży [7 XII] poprawią się mrozy.* K 17 Lub 176, ts. Bich Przep 170.

c. *Na święty Wincenty [22 I] nieraz mrozek cięty.* NKPP Wincenty św. 6, war.: Święt Nadr 572, Bich Przep 80; *Na święty Wincenty nie chodź bosymi piętą, bo mrozik cięty.; Święty Wincenty gdy odmrozi piety, na wyżywienie sprzedaj, chłopie, sprzęty.; Święty Walenty, gdy odmrozi piętą, na wyżywienie trzeba sprzedawać sprzęty.* TN Huta 1966, war.: Stel Pom 95.

d. *Rzadki dzień w św. Doroty [6 II] bez mrozu, zawieci, słoty.* NKPP Dorota św. 2, war.: Bich Przep 53; *Po świętej Dorocie wyschną chusty na płocie, a jak nie schną, to człeka mrozy do chałupy wepchną.* NKPP Dorota św. 4b.

25 – Na Gromniczną [2 II] / Jacka [10 II] / Leona [20 II] są czasem mrozy, a czasem roztaje.

a. *Na Gromniczną [2 II] Pan Bóg daje czasem mróz, czasem roztaje.* NKPP Matka Boska Gromniczna 27.

b. *Jacek [10 II] mrozy zgładza lub je sprowadza.* Bich Przep 54.

c. *Leon [20 II] czasem mróz daje, czasem roztaje.* Bich Przep 55.

26 A – Gdy w październiku / w Anioły [2 X] są upały, w zimie/w styczniu i w lutym są mrozy.

a. *Jak Anioły [2 X] w stońcu ciepłym chadzają, to potem w zimie mrozy się trzymają.* NKPP Aniołów św., war. Bich Przep 148.

b. *Gdy w październiku upały, będą w styczniu, lutym mrozy dokuczały.* Bich Przep 147; podob. *Gdy październik ciepło chadza, w lutym mrozy naprowadza.* Bich Przep 147.

26 B – Gdy w październiku wiatr i mróz, styczeń i luty są niegroźne.

Gdy październik jest wietrzny i mroźny, nie będzie za to styczeń, luty groźny. Bich Przep 147.

27 – Jak pszczołki na wiosnę z ula wcześniej wylatują, to pewnie mróz na drzewa w maju nam zwiastują. NKPP maj 10, ts.: ZWAK 1882/191, ts. Bich Przep 17, war.: ... *pewny mróz ...* Wisła 1901/433.

28 A – Gdy na Józka [19 III] bociek siedzie, mrozu więcej już nie będzie. NKPP Józef św. 3b, tamże war.: *Gdy na święty Józef bociek przybędzie, to już śniegu nie będzie.*

28 B – Święty Józef kiwnie brodą, pójdzie mróz razem z wodą. NKPP Józef św. 17, tamże war.: ... *idzie zimno na dół z wodą; ... idzie zima ...; ... idom lody ...*

29 – W lutym śnieg i mróz stały czynią w lecie upał trwały, gdy burze, deszcze panują, dobry plon obiecują. NKPP luty 22, tamże war.: *W lutym śniegi i lód stały czynią w lato upał trwały, zaś burza, deszcze panują. . .*

KOLĘDY I PASTORAŁKI

30 – (W stajni/szopie ubogiej) gdy mróz srogi/ciężki, rodzi się Jezus.

a. *Śliczna Panienska jako jutrzienka zrodziła Syna, piękna nowina. W szopce ubogij lubo mróz srogi, w żłobie złożyła boskiego Syna.* Bart PANLub 1/155, Bart Lub 142, war.: K 5 Krak 200, 358, K 46 Ka-S 3, Miod Pas 159, Miłk Pas 323; war.: *Któż o tej dobie płacze we żłobie? A gdzie, gdzie? – W stajni ubogi, lubo mróz srogi, niebieskie pachole.* Bart Lub 147, war. Miłk Pas 504, K 28 Maz 73–74.

b. *Jezu, śliczny kwiecie, zjawiony na świecie, a czemuż się w zimnie rodzisz, ciężki mróz na się przywozisz, nie na ciepłym lecie.* Bart Lub 170–171, war.: Miłk Pas 491.

c. *W szopie gdzie są osioł z wołem, na sianeczku leży spółem, a tu mróz, a tu mróz, Stwórca Bóg płacze.* K 23 Kal 64, war.: Pawl Mer 164, Miod Pas 177, Miłk Pas 352.

d. *Boże z nieba wysokiego, co dla człowieka nędznego zrodziłeś się w ten mróz srogi, żyj nam Zbawicielu drogi.* K 20 Rad 79, Miłk Pas 329.

31 A – Dzieciątko Jezus ziębnie/leży/drży/cierpi/ ma mieszkanie na (srogim/ciężkim/wielkim) mrozie.

a. *Witajże dzieciątko z Panny narodzone, w jasełkach na mrozie nago położone.* K 24 Maz 100, war. Miłk Pas 592.

b. *W dzień Bożego Narodzenia radość wszystkiego stworzenia, ... A mazurek ['świerszcz'] z swoim synem tak świergocze za kominem: cierp miły Panie, póki ten mróz nie ustanie.* Bart PANLub 1/189, war.: K 23 Kal 62, Miod Pas 193, Miłk Pas 321, 373; *Ćwir, miły Panie, ...* Bart PKL 143; *Wróbel: cierp, nieboże, na takim ciężkim mrozie, skowronek go uwesela i dodaje mu wesela.* Bart PANLub 1/190.

c. *Głód i zimno członki zwiera, przecież miłość swą otwiera, czém się mróz na ciałko sroży, ten się w sercu ogień mnoży.* K 23 Kal 56, war.: Miod Pas 113, Miłk Pas 256.

d. *Mój Józefie drogi, taki to mróz srogi, uziębnie nam Dzieciątko niebieskie Pacholątko.* K 23 Kal 55, war.: Miod Pas 142.

e. *Male pacholę, mój Jezus drogi, jakżeś wycierpiął taki mróz srogi?* ZWAK 1885/7, war. Miłk Pas 121, Miod Pas 54.

f. *Wygnali, wygnali na tak mróz srogi, musiałeś uciekać, Jezuniu drogi.* Bart PANLub 1/165, tamże warianty.

g. *Ach, mój Boże, na tym mrozie zimno tam w oborze.* Kot Rzesz 382.

h. *Stajenka jest uboga, Tak zimno, w stajni mróz. Płacze dziecina droga, Bo domu nie ma już.* LL 1963/1/8.

i. *Drżysz na tak ciężkim mrozie, miłe Dzieciąteczko, a jakże nam żal Ciebie z nieba paniąteczko.* Bart Lub 341, podob. *Na tak ciężkim mrozie drżysz [Jezu] bez pościoteczki, Nie masz się czym zagrzać, nie masz kąpioteczki.* Miłk Pas 406; *Drży niemowlę, mróz srożeje. Nikt nie grzeje.* Miłk Pas 91, 617.

j. *Bo to Dziecie w złobie leży, bez postanio, bez odzieży, na ciynzkim mrozie.* Bart PKL 142, war.: Miłk Pas 320; ... *w nędzy leży, ...* Bart PANLub 1/173, tamże warianty.

31 B – Pastuszkowie przynoszą Jezusowi ubranie, by nie marzył na mrozie/jedzenie, gdy nie mają czym go przyodziać.

a. *Ja [tnz. pastuszek] Tobie przynoszę Niebieski Panie, jedwabiem podszyte śliczne ubranie i koszulek pół tuzina, żeby nie zmarzła Dziecina na takim mrozie.* TN Bychawa.

b. *Ja zaś nie mam ci co dać, bom Furgoł ubogi, Ani cię czym przyodziać na taki mróz srogi, Ale co mam, to przyjmij, kozią gomóteczkę, Garnuszeczek maselka, chleba przylepeczkę.* Bys Em 101, war.: Miłk Pas 52.

31 C – Pastuszkowie grają na mrozie – rozweselają Dzieciątko.

[Pastuszkowie] *Weźcie z sobą, basy, dudy, Pospieszajcie do tej budy: Rznijcie na kozie w tym ciężkim mrozie, Dzieciątku.* Miod Pas 63, war. Miłk Pas 154.

31 D – Pastuszkowie idą/jadą na mrozie do Betlejem / szukają Dzieciątka.

a. *My też pastuszkowie, nie tylko królowie, na wozie, na wozie. Jedziemy z kapelą niech nas rozweselą na mrozie, na mrozie.* TN Róża 1979, war.: TN Dominikanówka 1978, Miod Pas 99, Miłk Pas 236, Her Kal 2/114, K 9 Poz 121, K 24 Maz 105–106, nadto war.: Biel Kasz 1/206–207.

b. *Mróz na dworze, wicher wieje, Idą pasterze do Betlejem, idą rażno, Idą prędko, przysta-
nęli przed stajenką.* TN Jaenia 1979.

31 E – Trzej Królowie jadą do Dzieciątka w wielki mróz.

*Wielki mróz, skrzypi wóz, Trzej Królowie jadą, złoto, mirę kładą. A komuż takiemu? Dzieci-
ciątka małemu.* Miłk Pas 322.

32 – Przyszła zima macocha, co nikogo nie kocha, mróz łyż z oczu wyciska, płaczą biedni ludziska. TN Majdan Mały 1979.

POWINSZOWANIA NOWOROCZNE I PRZEMOWY KOLEĐNIKÓW

33 – Ciężka/wielka/mroźna zima wymroziła kwiatki Panu Jezusowi/Panu Bogu.

Cięzka zima była, kwiatki wymroziła, dla Pana Jezusa nic nie zostawiła. Kot Las 166, war.: MAAE 1908/119; ... *a Panu Bogu nic nie łostawiła.* ZWAK 1886/116; *Mroźna zima była ...* Kot Zn 489; *Kwiatuszków nie widać. Mroźna zima była kwiatki wymroziła.* Kot Las 166; *Wielka zima była, Kwiatki umroziła, Panu Jezusowi ...* Kot Las 165.

34 A – Kolędnicy marzną na ciężkim mrozie.

Sami nie wiemy, czego cekamy, na ciężkiem mrozie już biednie trwamy, barwa na nas bardzo licha, już niejedan ledwie dycha – hej, kolanda! Bart PANLub 1/208, tamże warianty.

34 B – Kolędnicy proszą, by gospodarze nie trzymali ich na (wielkim) mrozie.

a. *Nie trzymajcie nos na mrozie, bo my wyprowadzimy krowe na powrozie.* TN Dzierzkowice 1988, war.: ... *tak długo na mrozie, ...* Bart PANLub 1/132, Bart Lub 70; podob. *Puście nas ta puście, Bo nam bydlęcuzko umarznie!* Kot Las 108.

b. *Puś no pani, puś, bo tu wielgi mróz; bo już byłbym w Brzostku, co stoję na mostku.* Kot Las 122, war. Udz Biec 189.

34 C – Kolędnicy proszą o datki, bo mroźny wiatrek wieje.

A dajcie nam, co macie dać, bo nam tutaj, długo cekać. I cas nám truchleje, wiatrek morzy (mroźny) wieje. K 27 Maz 129.

PIEŚNI WIELKOPOSTNE

35 – Obłoki, chmury dżdżyste, pioruny, błyskawice, wiatry, grady, mrozy, śniegi płaczą nad grobem Chrystusa.

Płacz jasne słońce, płacz koło miesięczne, zalejcie gwiazdy światła swoje wdzięczne, płaczące promienie z nieba wywieszane, wasze przedniejsze światło zagaszone. Płaczące obłoki, płaczące chmury dżdżyste, lży miasto rosy wylejcie rzęsiste. Płaczące pioruny, płaczące błyskawice, nad grobem króla niebieskiej stolice. Płaczące i wiatry, i niebieskie biegi. Płaczące dżdże, grady, płaczące mrozy, śniegi. Płaczące ścieląc się pod swemi górami, w tym grobie leży, który władał wami. K 20 Rad 102–103, war. TN Łubcze 1978, Miod Śpiew 97.

ORACJE WIELKANOCNE

36 – Mróz srogi – kolędnikom zimno w nogi.

Mój panie, moja pani, wstańcie, klucykami zabrząkajce, a nam psiękny wykupecek dajcie. Posukajcie po safie, po komorze, gdzie wam Pan Bóg dopomoze, bo mróz srogi, zimno w nogi, a my mamy jescze dalsze drogi. Krzyż WiM 1/164, war.: Krzyż WiM 1/165; *Dajcie, dajcie, odbiwajcie, bo mróz srogi, zimno w nogi.* Krzyż WiM 1/168, 171, war.: Krzyż WiM 1/170, 173.

PIEŚNI I PRZYŚPIEWKI WESELNE

37 – *Już zacnamy te różeńke wić, " obiecał Jasio Kasiuni nie bić ani śniegiem, ani mrozem, dobrým kijem i powrozem.* Bart PANLub 2/80, war.: Bart PANLub 2/172.

38 – *Biegiem, Marysiu, biegiem, zapadłać drożka śniegiem, zapadłać drożka mrozem, przyjadą po cię wozem.* Chod Śp 88, war.: TL 1998/2–3/22.

39 – Weselnicy proszą matkę, ojca o wpuszczenie do domu, bo marzną na mrozie.

a. *Pani matko ty nás puść, a boć tu na nás bystry mróz, a bo nám tó sa nie sucho, leje się ze strzech za ucho.* ZWAK 1880/256.

b. *Panie ojce, pani matko, prose otworzyć, otworzyć, gwiozdy ocy wytrzescyły, mróz nos chce zmrozić, da zmrozić.* ŁSE 1974/29.

c. *Otwórzcie, otwórzcie te drewniane dźwiczki, bo nam poprzyzmarzały do śniegu trzewiczki.* TN Krasew 1988.

d. *Czyście radzi, czy nie radzi, Puście nás téż, bo my zmarzli.* MAAE 1908/84.

e. *Otwórzcie nam, nasa matulu, bośmy sie pomrozili, bośmy z Janeckam, bośmy z Marysiu do kościoła jeździli.* Bart PANLub 2/138.

40 – Śniegi, mrozy wypadły/opadły/upadły na błoniu/na krzaczkach, umroziły chorążego/marszałka/starszego družbę – starsza druhna go rozgrzewa.

a. *Wypadły śniegi, mrozy na błoniu, zmroziły pana chorążego na koniu.* Chod Śp 124; war.: *Opadły śniegi, opadły mrozy . . . , umroziliśmy starostę tego na koniu.* Gaj Rozw 177; *Upadły śniegi i mrozy na błoniu, umroziły pana marszałka na koniu. Wyleciała starsza druhniczka we wianeczku, rozgrzała pana marszałka w taneczku.* Oles Lub 14.

b. *Opadły śniegi, opadły mrozy, ej, na krzaczkach, umroziliśmy starszego družbę, ej, w czerwonych chodaczkach.* Gaj Rozw 177.

41 – Jak-ci przyrządzie óna ciezka zima, oj albo i mróz duzy, kup mi Jasiu jaką kapocinę, w cémze pójdę do ludzi? K 20 Rad 151.

42 – [Po oczepinach:] Hej, ptaszku, ptaszku, będzie mróz, kędyż będziesz jajka nios? W lesie w chwoinie, tam cię zima ominie. Chod Śp 88; war.: *Oj, ptosku, ptosku, siwy mróz, kiej mi ty jojka bedzies niós? Płat Krak 513 [pieśń rodzinna], zob. też kołysanki nr 46.*

43 A – A mróz ji nie zmroził, słuńce nie społilo, a na jij woniecku zawse rosa beta. LL 1962/3/15.

43 B – Gdy zima zawita, świat zmrozi dokoła, nietknięty wianeczek sam mi spadnie z czoła. K 6 Krak 469.

44 – Mróz wymroził/sprawił, że pomarzęły swachniczki/druhniczki/nogi starszemu družbie do podłogi przymarzęły.

a. *A cóż to są za swachniczki, wymroził ich mróz, i przyjechał Żyd garbaty, i nabrał ich wóz czubaty, do Krakowa wiózł.* Gaj Rozw 177.

b. *Oj, nierażny nasz družebka, nierażny. Druhnicki nam za stołem pomarzęły.* Oles Lub 16; war.: *Oj, nierażny starszy družba, nierażny, bo mu nogi do podłogi przymarzęły.* Oles Lub 121, war.: Oles Lub 132.

KOŁYSANKI

45 – Lulajże mi, lulaj, siwe oczka zamruż, bo ja cie wyniose z kolibeczką na mróz. Wit Baj 72; war.: *Lulaj Józiu, lulaj, czarne oczki zamruż, . . .* Kot Las 196; *Uśnijże mi, uśnij, albo oczka zamruż, . . .* Stoin Żyw 379, ZWAK 1886/134, ZWAK 1890/169, warianty zob. Bart PANLub 3/40.

46 – W zimie, w zimie duży mróz, gdzie będzie ptasku jajka niós? K 19 Kiel 109, war. K 73 Krak 1/471, zob. też pieśni i przyspiewki weselne nr 42.

PIEŚNI MIŁOSNE I ZALOTNE

47 – Koniki chłopca stoją na mrozie – dziewczyna nie jest jego.

a. *Zachodzi słoneczko na rogu kościoła, powiedz mi kochanko, jeśli będziesz moja. Powiedz mi na prawie, Powiedz mi na razie, Niech moje konisie Nie stoją na mrozie.* Pieś Śl 1/111, war.: *Pieś Śl 1/110, Pieś Śl 2/98, Stoin Żyw 122, Dyg Kat 178, 231, Tac Opol 78; . . . powiedz mi na rosie, . . .* Gaj Rozw 86; *Powiedz mi, frajerko, powiedz mi na razie, te nasze koniczki niech nie stoją na mrozie.* K 44 Gór 217.

b. *Zachodzi słoneczko za las kalinowy, drobny deszczyk pada na sadek wiśniowy. . . . Powiedz mi, Kasieńko, powiedz mi na razie, niech moje koniki nie stoją na mrozie.* Bart PANLub 4/196.

48 – Mimo największego mrozu chłopak idzie do dziewczyny.

Ścieni bucka u potocka, juz nie bydzie rós, pójdym je se do dziywcyzny, choć największy mróz. Stoin Żyw 152.

49 – Zimna rosa, (siwy) mróz – chłopiec prosi, by kochanka/najmilejsza otworzyła okienko [=oddała mu się].

Hosa, hosa, zimna rosa, jutro będzie mróz, otwórz, Maniu, "okieneczko, do mieszkania wpuść. Bart PANLub 4/192; war.: . . . Będzie w nocy mróz, jeno mnie ty, ty moja kochanko, okienko otwórz! Rog Śląsk 134, ts.: Pieś Śl 1/230; . . . *jutro będzie mróz, . . . Pieś Śl 1/231, war. Pieś Śl 1/468, K 26 Maz 217, Lom Śląsk 264–265; . . . Wcoraj była zimno rosa, dzisiaj siwy mróz, wstaje, moja najmilejsa, "okienko "otwórz. Stoin Żyw 184, ts. Stoin Żyw 186; . . . dzisiaj biały mróz, . . . Stoin Żyw 187; Od Krakowa wieje wiat, jutro będzie mróz, . . . Płat Krak 148.*

50 – Mróz mrozi miłość chłopaka do dziewczyny (jak kwiaty w ogródku).

a. *Nie zamroziłby mi mróz Jaśkowej miłości, gdybym była posiadała chatkę majątności. Płat Krak 139.*

b. *Przyszedł mróz jak złodziej, wkraść się do ogródka, już zwarzona gieorginia, powarzona rutka. Wkraść się do Jasieńka, w serce się mu zaszył, Jasieńkową miłość do mnie na grudę zamroził. Płat Krak 139.*

51 – Trawka błednie, gdy spada na nią mróz, a dziewczyna, gdy z jej głowy spada wianek [=traci dziewictwo].

Szanujcie se, dziotchy, waszej poczciwości, Jak ta drobna trawka swojej zieloności. Jak mróz na nią spadnie, to zaraz zablądnie, Tak też tobie, dziotcho, wionek z głowy spadnie. Pieś Śl 2/723.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

52 – Żebrak/żołnierz cierpi od mrozu i zimna.

Mróz, zimno na dworze – tyś cały zsiniały, Marne twe życie i trzęsiesz się cały. Pójdź ze mną, żołnierzu, do ciepłej mej chatki: poproszę o nocleg dla ciebie mej matki. Nyr Kar 158, war.: Bart PANLub 3/396, 652, LL 1974/2/41.

53 – Ojciec zostawia dzieci na mrozie.

a. *Uważajcie teraz, proszę, co pewien ojciec zamierzył: Po nieboszczce pierwszej żonie Dwoje dziatka mroził. Nyr Kar 294.*

b. *[Siostra zmarłej kobiety ma sen, by ratować dzieci, które własny ojciec chce zgubić.] Idź i ratuj niewiniątka, one płakać już nie mogą, łzy im z oczków zamarzają. Nyr Kar 295.*

c. *Z bólem serca każdy patrzył na te dziatki pomarznione, ono blisko obok siebie jak gołąbki przytulone. Nyr Kar 296, podob. Ojciec widział swoje dziatki na mchu leśnym pomrożone, rozplakał się rzewnym głosem, narzekał na drugą żonę. Nyr Kar 296.*

d. *Szatan wlał w serce chytrego ojca, który dla dzieci stał się mordercą. Bierze ich z soba na ciężkim mrozie, jaka śmierć dla nich?, ty wiesz, o Boże! TN Góra Puławska 1979.*

54 A – Podczas silnych mrozów dzieci umarły.

a. *Uważajcie, moi drodzy, jakie silne mrozy były: W ciemnym lesie koło jodły dziatki życie zakończyły. Nyr Kar 295.*

b. *Rok tysiąc dziewięćset dwudziesty dziewięty każdy sobie zapamięta: podczas takich silnych mrozów Umarzły te dziecięta. Nyr Kar 297.*

c. *To zdarzenie jest prawdziwe, we wsi Pilczy to się stało: Dwoje sierot przez zmarznięcie w raj niebieski uleciało. Nyr Kar 297.*

54 B – Zima mrozi drzewa owocowe.

a. *Niejednemu się ta zima w tymże roku dokuczyła, drzewa piękne owocowe swoją siłą umroziła. Nyr Kar 297.*

b. *Obróć oczy, a patrz na ubostwo wielkie, że Pan Bóg odebrał urodzaje wszelkie. Przed rokiem nawiedzał strasznymi wichrami, zimy doczekawszy – wielkimi mrozami. Nyr Kar 45.*

55 – Morze wystąpi z swoich brzegów, wśród wielkich mrozów, zwałów śniegów, lud będzie ginąć tak jak muchy, łakomy na kęs chleba suchy. Nyr Kar 355.

PIEŚNI SIEROCE

56 – Siwy mrozik [sierocie] główkę ściół, a Pan Jezus duszke wzioł. Zimny wiatr jo żałował, biały śnieżek pochował, on mnie ubrał w sukienki do tej białej trumienki. Bart PANLub 5/327; war.: Mróz wszelakoż czucie ciął i Pan Jezus duszę wziął. K 82 Cheł 90 [por. wiersz Teofila Lenartowicza pt. *Duch Sieroty*].

57 – Matuchno moja miła! Pókiś ty jeszcze żyła, miałam w pończochach nogi, a teraz mię mróz srogi w nogi ziębi oboje. Nagie jest ciało moje: Bez koszuli, bez szmatki chodzimy za tej matki. Trzewików też nie mamy, w zimę boso biegamy. Gdybyś ty jeszcze żyła, w izbie byś nam paliła. Nyr Kar 307.

PIEŚNI RODZINNE

58 – Komuś słonko piyknie świeci, dla mnie tylko mgła i mróz, ja juz tyle w życiu przeszła, nie ma szczęścia dla mnie juz. Stoin Żyw 365.

PRZYŚPIEWKI ŻARTOBLIWE

59 – Na Kujawach/Wygnańcu/ w Wadowicach stare dziewczki powarzył mróz.

a. Gruszki słodkie, jabka kwaśne, na Kujawach dziywki straszne, powarzył jych mróz. Krzyż Kuj 1/269; war.: Kruszki duże, jabka małe – . . . stare, . . . K 4 Kuj 267, K 13 Poz 162; Jábka wielkie, kruszki małe, a w Zabinku młodziaki stare, . . . K 40 MazP 448.

b. A suka sie okociła, świder jajo zniós, na Wygnańcu stare dziewczki, powarzuł ich mróz, juhaha. MAAE 1908/214.

c. Ścięli bucka u potocka, już nie będzie rósł, w Wadowicach dziwki stare, pomroził ich mróz. K 45 Gór 118–119.

60 – Zimna rosa, jutro mróz.

Osa, osa, zimna rosa, będzie jutro mróz. Dobre kluski bez pietruszki, tylko masła włoż. Her Kal 2/133, war.: K 17 Lub 60, ZWAK 1891/162, ZWAK 1893/100; . . . Wszystkie dziwki wywiszamy na jeden powróż. ZWAK 1891/168.

61 – Dziewczyna (w ciężkie/największe) mrozy pasta kozy.

Paślabyk ja kozy, oj, w nawiękse mrozy, ale mie to mierzi, w górze ogón dzierzy. ZWAK 1888/165, war.: K 45 Gór 197; W ciężkie mrozy pasta kozy na kapuścisku. Przyszed do nij szudermacher w kapeluszyku. K 12 Poz 291.

BALLADY

62 – Zimna rosa, biały/wielki/tęgi mróz, nie ukopie ziela już / zmarzły ziółka dawno już.

Leży Jasio, choruje, na Kasinkę względuje, względuje Jasinek, względuje. Moja Kasiu, pójdź do mnie, ukop ziela, lekuj mnie. . . Zimna rosa, biały mróz, nie ukopie ziela już. K 12 Poz 209, war.: K 1 Pieś 188–189, Chod Śp 72; Widzisz, Jasiu, wielgi mróz, nie ukopie . . . K 12 Poz 208; Kasiu moja, ratuj mnie, sukaj ziela, smaruj mnie. Gdzieze ja mam ziela wziąć, kied to tera zima, mraz. K 45 Gór 14, war. K 45 Gór 21, Pieś Śl 1/33–34; Jaśku, Jaśku, zima, mróz, zmarzło ziółko, nie masz już. Pieś Śl 1/34, war. Pieś Śl 1/33, LL 1964/1–2/46; Już przyszła zima, tęgi mróz i zmarzły ziółka dawno już. Pieś Śl 1/33; Przyjdz, ma miła, przyjdz ku mnie, urwij ziółka, lekuj mnie – . . . Rog Śląsk 114; Oj, moja miła, przyjdz do mnie, Urwij ziółka, uzdrów mnie. Jasiu, Jasiu, zima mróz, Zmarzły ziółka, nie masz ich już. Rog Śląsk 114.

BAJKI I BAŚNIE

63 – Mróz obdarza biedaka darem o właściwościach magicznych.

[Biedak otrzymuje od Wichru obrusik-sługusik, który zapewnia jego rodzinie jedzenie i picie. Bogaty brat pożyczka obrus i go zamienia. Gdy rodzina cierpi głód, tym razem Mróz obdarza biedaka kozą-złotodójką. Bogaty brat pożyczka kozę, którą również zamienia. Wtedy

Słonko daje mu dwa kije – te biją bogatego brata przy kolejnej próbie zamiany.] TN Giełczew 1971, war.: Krz PBL nr 563.

64 – Mróz lituje się nad starą kobietą wywiezioną do lasu z intencją uśmiercenia jej na zimnie i daje jej do okrycia się ciepłe futro.

[Dwoje młodych chytrych ludzi chciało zgubić *stareńką* matkę, bo marzył im się jej duży majątek. W nocy syn wywiózł ją do lasu, aby tam zamarzła.] *W lesie łaził pěn Mróz kiele kobieciny stareńkiej – miał litość w szercu i pędził ji: „Jidź babino do dom – psyjdzie wielgi mróz!” A „ona chytá pod kolana péna Mroza i zekła peses urazy: „Oj, mróz, mróz, bodáj z Pénem Krystusem rós!” Pěn Mróz dól ji futro, żeby sie „odziała we futro.* [Syn, który rano przyjechał po trupa i zobaczył, że matka ma na sobie nowe futro, uradował się i przywiózł ją z powrotem do chałupy. Na następną noc odwiózł nagą żonę do lasu, aby i ta dostała nowe futro. Kolejnego dnia zastał w lesie zamarniętą żonę. Chciał z chytrości pozbawić życia matkę, a *umroził* żonę.] ZWAK 1892/65, war.: Krz PBL nr 480B.

65 – Mróz potężnym oddechem powstrzymuje i niszczy prześladowców królewskiego zięcia.

Gdy król wysłał w pogoń za zięciem wojsko lub potwora, człowiek o potężnym oddechu lub mróz niszczył prześladowców. Krz PBL nr 513.

66 – [Chłop zakłada się z mrozem, że przetrzyma jego atak, gdy nogi mu marzną, zdejmując buty tłumacząc, że mu gorąco, mróz daje za wygraną.] Krz PBL nr 278, war.: K 19 Kiel 219.

67 A – Wiatr jest silniejszy niż mróz (i słońce).

a. *Mróz sie chwalił, że jest myndrzejszy od wiatru, tak? A wiatr sie chwalił, że jest myndrzejszy od mrozu. . . . No ji mróz mówi tak, że mówi, ja wszystko zmroże, a słońce mówi, nie tak jest, mówi, bo ja zaświece. Słońce sie wtrąciło do tego. Mówi: Jak ty bedziesz mrozić, mówi, to ja bede świecić. Ji słońce mówi do mroza: To ja ciebie spale. A wiatr mówi: Hola, nie tędy droga, bo jak będziesz świecić, to ja bede wiać. Ji mówi też nic z tego.* Etnl 1989 Biłg 131, war. Krz PBL nr 276.

b. *Jednego razu sprzeczał się Mróz z Wiatrem, kto mocniejszy? Mróz utrzymywał, że on, wiatr przeciwnie. Wtedy Wiatr naznosił drzewa i obłóżywszy niem Mróz, podpalił i zaczął rozdmuchiwać. Dopiero kiedy ogień zaczął mu dopiekać, przyznał Mróz większą siłę Wiatrowi.* ZWAK 1887/3, ts. Cisz Sławk 153.

67 B – Chłop/dziewczyna zapytany/zapytana, kto jest ważniejszy/silniejszy, odpowiada, że wiatr – bez wiatru mróz nie umrozi, a kiedy wieje wiatr, słońce nie spali.

a. *Słonko mówi [pewnemu człowiekowi], że pokłoń sie dla mnie, a mróz mówi, że dla mnie, a wiatr mówi, że dla mnie. No i komu sji kłaniać? Słonko mówi, że ja, jak będzie zjimmno, to ciebie ogrzeje. A mróz mówi, ja ni będę mroził, jak będzie znowu . . . ciepło, to ja ciebie uchlodze, jak będzie gorąco. A wiatr mówi, że jak słonko będzie . . . grzało, ja ciebie uwieje, a jak, mówi, mróz będzie mroził, to ja będę taki cichi, że ciebie mróz ni weźnie, ni zmarzniesz. No i on pokłonił sje dla wiatru. Wiatr był najważniejszy, bo tak je.* Czap Mat 93.

b. *Zbiegli się na jedno miejsce w polu, gdzie spotkali dziewczkę: mróz, słońce i wiatr. Zapytywali się po kolei dziewczki, kto z nich jest najładniejszy? Dziewčka powiedziała, że wiatr najładniejszy. Mróz się gniewał, i rzekł do dziewczki: „Ja cię przemrozę.” Wiatr odpowiedział: „Nie bój się dziewczeczko, ja ta nie będę.” Słońce powiada: „Ja cię spalę”. Wiatr powiada: „Nie bój się dziewczeczko, bo ja tam będę.” Mróz bez wiatru nie umrozi; słońce nie spali, kiedy jest wiatr.* K 19 Kiel 219.

c. *Raz chłop idąc w pole spotkał trzech wędrowników w drodze, a tymi byli: Mróz, Wiatr i Słońce. Ci trzej mówią do niego: „Do kogo z nas przystajesz i komu chcesz służyć?” Chłop odpowiedział: „Do Wiatru.” Wówczas Mróz powiada: „To ja cię zamrozę!” A Wiatr odpowie: „Ale ja wówczas wezmę cię w obronę i wiać wcale nie będę.” Na to Słońce znów odzywa się: „A ja*

cię spale!” A Wiatr odpowie: „A ja wówczas z całych sił powieję, aby ci Słońce nie szkodziło.”
K 42 Maz 416–417, war.: Etnl 1994 Bart 164.

d. [Szli Wiatr, Mróz i Słońce, a naprzeciw im mężczyzna, który powiedział dzień dobry]. Ale jemu nie odpowiedzieli, ani słońce, ani mróz, ani wiatr. Tak ten mowi tak: – To mnie on powiedział: – To mnie. A mróz powiedział: – To mnie. Nu i dawaj sie kłócić. Nu, ale z powrotem wrócili sie dopędzoli tego mężczyzne, o jak, i – komu tu “odpowiedział? Nu ón mówi, ze ja dlá wiatru to “odpowiedziałem, o jak. Nu to mróz mowi tak, ze ja ciebie zmroze, nu a słońce mowi, ze ja cie śpioke, a wiatr mówi tak: – a ja jest najważniejszy. Jak nie bédzie wiatru, to i mróz bédzie słaby. Jak bédzie mólne słońce i jak wiatr, to téz ochłódze. Obr Biał 80.

68 I – Pasierbica/służąca wysłana przez macochę/gospodynię po ogień, chwali (Słońce, Gwiazdy) Mróz, Wiatr i Miesiąca i w nagrodę otrzymuje ogień, który po powrocie zmienia się w dukaty. II. Córka macochy gani wszystkich/Wiatr i otrzymuje ogień, który ją spala.

a. [Pasierbica wygnana przez macochę przychodzi do chałupki, w której są Słońce, Miesiąca i Gwiazdy, Mróz i Wiatr. Zapytana, kto z nich jest najładniejszy, odpowiada, że wszyscy są ładni.]. Następnym razem macocha wysłała swoją córkę, aby i ona dostała ognia tak, jak wcześniej dostała go pasierbica. Zapytana, który z nich jest najładniejszy, odpowiada:] *Eh, wsycyście brzydki – mróz nazwała siwy, wicher nazwała świstak, desc lórny, miesiąc krzywy i bład, i tylko słońce – jesce dosyc ładne . . . Ale powiada ji wiatr; „Ja cię zawieję.” – Mróz mówi: „Ja cię umrozę.” – A słońce powiada: „Nie bój się nic, ja w tém będę.” Jak mróz wziąn mrozić, desc lać, wiatr jak wziąn wiać, ze i słońce dalekie nie pomogło.* K 21 Rad 190, podobny motyw zob. K 73 Krak 2/460–462, war.: Krz PBL nr 480B.

b. [Służąca wygnana przez gospodynię po ogień, po drodze spotyka panią, która jej powiedziała:] *Jak wejdiesz . . . do chaty, która w głébi tego boru stoi, zobaczysz trzech chłopów straszecznie brzydkich. Jeden z nich będzie stary, niski, pogarbiony, z długą białą brodą, to jest Mróz; drugi będzie miał gębę calucką wykrzywioną to Miesiąca, a trzeci będzie w podartém odzieniu, cały poszarpany i pokrwawiony to Wiatr.* [Gdy zapytają, który z nich najładniejszy, powiedz, że wszyscy są ładni. I gdy poprosiła o ogień, to otrzymała go do fartuszka, a wiatr obiecał, że fartuszek jej się nie spali. Gdy zaniósła do domu, to zamiast ognia znalazła dukaty błyszczące jak miesięczek na niebie. Następnego dnia macocha wysłała swoją córkę. Ta zapytana, który z nich najbrzydszy, wskazała Wiatr.] *Ten rozgniewany wyszedł za nią, gdy ta nabrawszy z nalepy ognia do fartucha, biegła czémpredzej z powrotem do domu. Jak więc dmuchnął nosem, tak ogień w fartuchu buchnął wielkim płomieniem i spalił w drodze tę łakomą córkę do zdry.* ZWAK 1885/67.

69 – Za zmrożenie tataraki biedny chłop karze mróz, topiąc lód.

Był taki biydák chłop. Jak to na św. Jakub zbierze sie żyto, tak na tym rżysku zasiął tatarke pod lasem. Tak przysed mróz w podzimku i zmroził jom. Jak mu jom zmroził, tak tyn chłop powiadał tak: „Zmroziłeś mi ty tatarke, já cie póde stopić.” Tak wzion tyn chłop słomy do worka, siekiyre i posed w lasy w góry. Tak zaszed w takie góry, tak napád taki odmach z lodu. Ón tam był tyn mróz. Tak wzion tom słomom podpálił i drzewem na jednym kóńcu podpálił i topił go. Tak tyn dopiyo wychodzi. „Stój, nie top mnie, co chces to ci dám za te tatarke.” ZWAK 1887/110–111, war. Cisz Sławk 260.

70 A – I. Ubogi brat chwali mróz, deszcz, wiatr i słońce i zostaje nagrodzony. II. Bogaty narzeka i zostaje ukarany.

I. [Ubogi brat wysłała żonę po ogień do bogatego brata. Gdy ten odmawia, idzie sam szukać ognia we wsi.] *Wyszedszy ón mąż na śnieg, ujrzał blisko w lesie jakieś ognisko i skierował się ku niemu. Tu ujrzał koło ognia trzech ludzi (a byli to: Bóg najwyższy, św. Piotr i św. Paweł) i prosi ich o trochę węgla żarzących. . . . a oni pytają: „A lubicie ta mróz?” – „Jużcié, jak P. Bóg da – mówi chłop – to trza przyjąc, wszystko to łaska Boża.” – „A deszcz?” – „Jużcié*

i to dobre, bo orzeźwia ziemię i czyści ją.” – „*A wiatr?*” – „*Ha, i to sie przyda, bo osusa ziemię i czyści powietrze, i młyny obraca.*” – „*A słońce?*” – „*Ha, słońcecko wszystko naju daje, wszystko dojrzewa, ciesy się.*” „*Dobrze mówicie – odpowiedzą mu ci trzej. – No weźcie sobie węgli w te trzy łopatki zelazne.*” . . . *Chłop wziął te łopatki, podziękował. . . Aż tu po chwili ujrzy, a tu w tych trzech miejscach zamiast onych węgli leżą trzy kupy złota, tak że go ledwie zmierzyć można było.* K 42 Maz 491–492.

II. [Bogaty brat zapytany o to samo odpowiada:] „*A cy kontent z mrozu?*” – „*A żeby go tam jasne pioruny zatrzęsły!*” – odrzecz klnąc chłop. – „*A z deszczu?*” – „*Oj, to to to! – odpowie chłop – żeby wszystko mokło i marniało*” – i klnie. – „*A z wiatru?*” – „*Żeby ziarno poroznasał po świecie?*” – i klnie się. „*A słońce?*” – „*Żeby wszystko posucha popaliła*” – i zaklął się. – „*Oj, źle mówicie – rzekną ci trzej – ale weźcie ognia.*” *I dlai mu trzy łopatki, i nakładli węgli, a te, choć go parzyły, poniosł prędko i w trzech wskazanych mu miejscach porozkładał. Ledwo to uczynił, a tu spod strzechy, na dachu i znad pieca: du, du, du, du, ogień wylata i gore całe jego domostwo.* K 42 Maz 492–493.

70 B – I. Biedna kobieta chwali mróz jako dar Pana Jezusa. II. Bogata przeklina mróz.

I. [Biedna kobieta w czasie wielkiego mrozu szuka w lesie chrustu na opał. Spotyka Pana Jezusa.] *Zimno jej było bardzo i zaczęła strzepować (klaskać, wybijać) rękoma. W tém pojawia się jakiś wielki pán i mówi do niej „Mróz, kobicino, wielki mróz.” – A óna odpowiada: „Oj, mróz, paniczku, mróz, dól go Pan Jezus!”* [Pan daje kobiecie węgli do ogrzania, które po powrocie do domu, stają się złotem.] K 14 Poz 162.

II. [Bogata kobieta spotyka pana – ten mówi:] „*Mróz, kobiecino, wielki mróz!*” – *Na co ona odpowiedziała: „Oj, prawda, niech go pioruny zatrzasną i diabli zabierą!”* [Pan daje kobiecie węgle, które po powrocie do domu zmieniają się w węże, żmije, padalce, jaszczurki i robactwo. Gady rzuciły się na kobietę i jej męża i] *kasały do cna i w koncu uśmierciły. Chciwość ich i bezbożność w ten sposób ukaraną została.* K 14 Poz 163.

71 A – Mróz ma matkę, która mieszka w borze.

[Dziewczyna poszukuje swoich braci zamienionych w kruki. Trafila do boru, w którym była chałupka miesiąca. Miesiąc pomaga jej odszukać drugi bór.] *Ona idzie, natrafiła drugi bór, i w tém boru chałupkę, a tam bót mróz.* [Prosi babuleńkę o nocleg.] *Babusia powiedá: moje dziecko, cię nie mogę nocować, bo mój syn jest mróz.* [Dziewczyna zostaje i zwraca się do mrozu.] . . . *Kiedyś ty jes mróz, a mróz téż wlizie w każdą dziurę, czy byś ty nie wiedział gdzie moi bracia są? – A ón odpowiedá: chociaż ja jes mrozem, to kiedy som dobre budynki a palą w nich dobrze, to i tam nie mogę wleźć.* [Mróz wskazuje jej drogę do trzeciego boru, w którym mieszka wiatr.] K 14 Poz 19.

71 B – Mróz, Deszcz, Wiatr to trzej bracia.

[Jeden człowiek wędrował po świecie w poszukiwaniu żony-mary. Zawędrował do kobiety, która miała trzech synów: Mróz, Deszcz, Wiatr. Pewnego dnia przyszedł do matki Mróz:] *Słucho niedługo, leci, jidzie. Taki łostry, taki ze jaz, jaz . . . Mróz.* [Matka, starając się pomóc podróżnemu, pyta syna, czy nie widział żony podróżnego. Mróz odpowiada, że nie widział. Kolejnego dnia matkę odwiedza drugi syn – *taki schlapany, taki ze jaz jaz. Leje się z niego. A to był deszcz. Ale i ten nie wiedział.* Na trzeci dzień przyleciał do matki kominem syn Wiatr. I ten powiedział, że żona-mara bierze wesele.] TN Bychawka 1962.

71 C – Mróz, Wiatr i Deszcz – małżonkami trzech córek.

Był uciec i matka i mieli trzy córki i sina Karolka. Do jedne chodziót mróz, do drugie wiaer, do trzecie dysc i potém się pozénili. ZWAK 1881/223.

PODANIA

72 – Mróz i śnieg 5 sierpnia przerywa pracę garncarzy i wyznacza datę ich święta i Matki Boskiej Śnieżnej.

Dawno temu zdarzyło się w Ćmielowie, że wśród lata, piątego sierpnia przyszedł mróz i spadł duży śnieg. Garncarze musieli przerwać swoją pracę i ten dzień świętowali. W następne lata na pamiątkę tego zdarzenia zawsze już przerywali zajęcia i szli do kościoła. Nazywali ten dzień świętem Śnieżnej i swoim świętem garncarskim. Czub Aneg 54.

OPOWIEŚCI

73 – Kapanie się gęsi w śniegu zapowiada, że mróz kark połamie/złomie.

Raz my śli oba, to był taki mróz, to aż tu zamarzało w nosie. A on [stary chłop], gada, jutro już, powiada, nie będzie mrozu, bo złomie już kark. . . . Gada, dzisiaj sie tak gęsi kapali w śniegu, bo już jutro złomie kark. Na drugi dzień wstaje rano, wieczór my śli, w nosie zamarzało, taki mróz był. Rano wstaje, "o, taka chlapa jak dziś. A on gadał, że sie gęsi kapali! On patrzył, jak gęsi powłazili w śnieg i dzióbem, skrzydłami w tym śniegu się gęsi kapali. To mróz kark przętamie. TN Susiec 1999.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

74 – Dłużyj [drozd] zagości, dzieci stąd wywiedzie/ Kansi pod nieba do inryj krainy,/ Wte kiedy mrozy ścisnom juz ugory/ Barwiąc na biolo smreki tyj dziedziny. [S. Gąsienica-Byrcyn] Szcz Ant 311.

75 – [Wspomnienie z Ravensbrück:] Widziałam ręce chude tak,/ Że jak pergamin zaszeleszczą,/ Na nich wryty twardy znak/ Pracy na mrozie, śniegu, deszczu. [M. Zientara-Malewska] Szcz Ant 856.

76 – [Wierzba] Stała sobie przy drodze tuż nad Pawła polem,/ Wiatry hulały srodze tutaj każdą zimą,/ Siekła po niej mrozica, więc jęczała z bólu,/ W każdą wiosnę na wiciach mgłą się zieleniła. [F. Duczek] Szcz Ant 284.

77 – Co to za kulig pędzi sankami/ W noc zimną, mroźną, styczniową? To nasz dowódca z swymi chłopcami/ Na koncentrację jedzie bojową. [M. Basa] Szcz Ant 137.

78 – Skomlą psy w oplotkach/mróz trzaska po sadach/i płacze wciąż dziecina/a serce Maryi omdlewa [W. Koczot] Niew Prow 108.

79 – [Matka Boża Gromniczna:] W mroźną gwiazdzistą noc/ przez pola zasypane śniegiem idzie Najświętsza Panienska/ku wsi uspionej. [K. Poczek] Niew Prow 194.

80 – Nad stajenką, nad Betlejem/ Mróz się sroży, wicher wieje,/ Nie ma węgla ni drewnienka, Nad Dzieciątkiem drży Panienska. [W. Sitkowski] Niew Prow 233.

81 – Mroźno i śnieżno, droga daleka,/ Ludziska spieszą do swoich,/ Gdzie progi rodzinne, ręce ojczyste,/ By serca ogrzać, ukoić. [W. Sitkowski] Niew Prow 233.

82 – Weź duszę moją/ Boże na wieki/ Gdzie duchy czyste/ Żyją na wieki/ Gdzie nie ma mrozów/ Ni słońca pieki/ Gdzie nie ma głodu/ Żadnych boleści. Rak Dum 44.

83 – I ta malutka sierotka bosa/ Odkąd zaczęła sierocą dołą,/ Czy mróz, czy słońce, czy zimna rosa,/ Pędziła gąski na paszę w pole. Pig Wyb 162.

84 – Gdy ją [chatkę] w zimie śnieg zawieje,/ Ścisnie siny mróz,/ Choć nam serce rozstępnieje,/ Odwiedzi ją – ktoś? Pig Wyb 158.

85 – Wyrosłem duży, silny, świat – mój, zda się,/ a tobie, ojczu, mróz usiadł na włosach,/ mnie wabi świat ten, widzę jego krasę,/ ty smętny w oczach dopełniasz swych losów. [S. Paleczny] Szcz Ant 592.

86 – *Aż się budzą w chatach ludzie,/ A na szybkach mróz tak siedzi –/ Nic przez okna nie uwidzi/ Na tym świecie./ A na szybkach mróz tak siedzi,/ Ino księżyc wszystko śledzi,/ Co gdzie idzie, co gdzie leci/W polu, w lesie.* [F. Ducek] Szcz Ant 286.

BIBLIOGRAFIA: Afan Poet 1/109, 312–313, 318, 584–585, 2/703–704, 708, 755; Bel Mif 198, 305; De Vries Dic 205; Hnat Nar 154–155; Koper Anna, *Przepowiednie meteorologiczne jako gatunek mowy* [rozprawa doktorska w Instytucie Filologii Polskiej UMCS, Lublin 1999, mps]; Mif Tok 2/176; Mosz Atl z. 3, mapa nr 8 – *Żywioty i istoty zapraszane na wieczerzę wigilijną*; Slav Mif 267, 325–326; Slav Tol 3/302–303; Vinogradova L. N., Tolstaja S. M., *Ritual'nye priglašenija mifologičeskich personažej na roždestvenskij užin: struktura teksta*, [w:] *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Struktura malych folkl'ornych tekstov*, Moskva 1993, s. 60–82; Vinogradova L. N., Tolstaja S. M., *Ritual'nye priglašenija mifologičeskich personažej na roždestvenskij užin: formula i obrjad*, [w:] *Malje formy fol'klora. Sb. statej pamjati G. L. Permjakova*, Moskva 1995, s. 166–197; Wört Hoff 2/143; Zajw Ukr 376–377.

→ BABY, GORĄCO, DROGA MLECZNA, GWIAZDY, KSIĘŻYC, LÓD, MGŁA, OGIEŃ, POGODA, PRZYMROZEK, SŁOŃCE, SZRON, ŚNIEG, WIATR, ZIMNO.

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska